

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

המערכת:

משה טשרנוביץ — עורך אחראי

חיים ליף — עורך, גבריאל פרייל — עורך מיוחד

מועצת המערכת:

צבי אורלינסקי, נחום גלאצר, שמעון הלקין, אברהם י. כ"ץ, ש"ז צייטלין

(323)

ניסן-אייר, תשל"ו

שנה ל"ו (כרך ס"ז)

ה ת ו כ ן

- 161 יהדות צרפת כסימן תמורה יצחק ארג
- 164 דמות, "המאהב הזקן" בספרותנו מישאל מ. כספי
- 175 שני שירי הג ש. שלום
- 176 שלושה שירים דליה רוסדיניאל
- 177 תן לדממה (שיר) יוסי גמזון
- על רב צעיר:
- 176 לביבליוגרפיה של רב צעיר א. ר. מלאכי
- 183 דברי הערכה מאוחרים י. זמורה
- עם עצמו בבית החולים: (א) רב צעיר ושליחותו;
(ב) "הרוסים באים..."; (ג) במחיצתו של
- 185 דרויאנוב י. ד. אברמסקי
- 187 משנת האדם של אריק פרום גרשון חורגין
- יתרון הדג על האדם (השיר "אהבה" — מפתח להבנת שירת דליה
- 190 רביקוביץ) שולמית לבזא
- 195 סיפור אחד — שלוש אידיאולוגיות (מאמר ב) מנוחה גלבוץ
- 200 מפעל חייו של ד"ר שמואל בלקין ז"ל חיים ליף
- 202 מתודש לחודש י. מישאל
- 205 הדים ובני הדים ח. ל.
- 207 ידיעות

" בצרון "

1141 כרדוויי

ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

MAURICE E. CHERNOWITZ, Executive Editor

HAYIM LEAF, Editor; GABRIEL PREIL, Special Editor

Editorial Board: Nahum Glatzer, Simon Halkin, Abraham I. Katsh,
Harry M. Orlinsky, Solomon Zeitlin

Thirty-Seventh Year of Publication

Vol. LXVII NISAN-IYAR, 5736 (April-May, 1976) (323)

CONTENTS:

French Jewry At Crossroads	<i>I. Ereg</i>	161
The Senex Amans Theme In Hebrew Literature	<i>M. Caspi</i>	164
Two Festive Poems	<i>Sh. Shalom</i>	175
Three Poems	<i>Dalia Ross-Daniel</i>	176
Let Silence Be Music (Poem)	<i>Yosi Gamzu</i>	177
On Rav Tzair (Chaim Tchernowitz, 1869-1949)		
Bibliography of Rav Tzair (Supplement)	<i>A. R. Malachi</i>	178
Rav Tzair's Memoirs	<i>I. Zmora</i>	183
Reflections: (a) Rav Tzair and His Mission; (b) The Russians Are Coming; (c) Druyanow's Collection of Jewish Humor	<i>I. Abramsky</i>	185
Fromm's Concept of Man	<i>G. Churgin</i>	187
The Love Motif In the Poetry of Dalia Ravikovich	<i>Sh. Levo</i>	190
Peretz Smolenskin: One Novel, Three Ideologies (II)	<i>M. Gilboa</i>	195
Dr. Samuel Belkin—In Memoriam	<i>H. Leaf</i>	200
The Month In Review	<i>I. Mishael</i>	202
Echoes From the Hebrew Press	<i>H. L.</i>	205
News and Events		207

BITZARON
1141 Broadway
N.Y., N.Y. 10001
MU 6-7680

בַּצְרוּן

נוסד על־ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

(328)

ניסן-אייר, תשל"ו

שנה ל"ו (כרך ס"ז)

יהדות צרפת בסימן תמורה

מאת יצחק ארנ

כל המבקר עתה בצרפת לאחר הפסקה של שנים רבות כמעט שלא יכיר את הישוב היהודי החי בה. מפאת ההגירה הגדולה שזרמה מארצות צפון-אפריקה, לאחר שהללו זכו בעצמאות מדינית, גדלה יהדות צרפת בכמות ובאיכות גם יחד. יהדות זו מונה עתה כשש מאות אלף נפש, אמנם רק קצת יותר מאחוז אחד של כלל האוכלוסייה במדינה, אך מבחינה יהודית הרי זה הישוב היהודי הגדול ביותר במערב אירופה והרביעי בגדלו בעולם כולו. כלומר מיד לאחר הישובים שבארצות-הברית, מדינת ישראל וברית המועצות. פאריס הנה כיום „עיר ואם בישראל“, במלוא משמעותו של מושג זה, אם כי ישנו, כמוכן, הבדל עצום בינה לבין אותן הקהילות שבמזרח אירופה ומרכזה הזכורות לרבים מאתנו עוד מהתקופה הטרום-מלחמתית.

אשר לצד הלאומי שבדבר הרי היהדות הספרדית של צפון אפריקה החייתה ממש את „העצמות היבשות“ של יהדות צרפת ובלעדיה — תהליך הטמיעה וההתבוללות היה ללא ספק, עוד הרבה יותר מהיר מכפי שהנו כיום. יהודי צרפת פזורים על פני המדינה כולה וכפי שנמסר לי בביקורי בצרפת, בחודש פברואר האחרון, ע"י אנשים יודעי דבר הפעילים בציבוריות היהודית שם מזה עשרות בשנים אין כיום כמעט אף „דפרטמן“ (מחוז) מבין 84 המחוזות, שמהן מורכבת צרפת הנוכחית, שיהיה ללא-יהודים. כך למשל מוסר לי מר יצחק אורפוס, מעמודי התווך של הפדרציה הציונית בצרפת ונשיא הסקציה הצרפתית של הקונגרס היהודי העולמי החי בצרפת זה למעלה מיובל שנים, שבאזור מוזל בלבד שבתחומי לוטרינגיה, בקרבת העיר מץ, חיים עתה יהודים בעשרים וחמש ערים ועיירות שונות.

על ה„מפה“ היהודית של צרפת מתנוססות כיום כמאתים נקודות ישוב, גדולות וקטנות וישנם ביניהן גם ישובים שכאלה, שמפאת מיעוט נוספר היהודים שבהן טרם הוקם שם ארגון יהודי כל שהוא. בעיר פאריס בלבד ישנם מאתיים אלף יהודים ומספר שכונה בקירוב — בסביבה הקרובה אליה מבחינה גיאוגרפית ואילו השליש האחר מפוזר על פני הארץ כולה, בעיקר בחלק הדרומי שלה. הקהילה השנייה בגדלה, לאחר פאריס, היא זו של עיר הנמל המפורסמת מארסי עם שבעים וחמישה אלף יהודים. קהילות גדולות באופן יחסי קיימות גם בערים ניס, בורדו, טולוז, ליאון, שטראסבורג, מץ, נאנסי, ליל, ורואן, על סף מלחמת העולם השנייה היו בצרפת כרבע מיליון יהודים. השואה,

שמצאה את בית ישראל באירופה כולה, לא פסחה גם עליהם ומבין מאה ועשרים אלף היהודים, שגורשו או למחנות ריכוז והשמדה, ניצלו וחזרו לבתיהם רק ששת אלפים. רובם המכריע נשלחו ישר למחנה אושוויץ ומיעוטם מצאו מותם במחנה שטוטהוף, שבקירבת שטראסבורג (שהיה מחנה ההשמדה היחיד על אדמת צרפת עצמה). במחנה זה, שהוכרז ע"י ממשלת צרפת כאתר לאומי, היתה לי ההזדמנות לבקר לפני שנים אחדות. ראיתי או כמו עיני את האי-הגאוזים שבפנים המחנה ואת גידרות התיל הדוקרני המקיפות אותו מבחוץ.

ההגירה הגדולה מצפון-אפריקה

לאחר המלחמה מצאו מקלט בצרפת אלפים רבים מניצולי השואה — יוצאי המחנות. עליהם נוספו משך השנים גם פליטים יהודיים מברית-המועצות, פולין, רומניה, הונגריה, צ'כוסלובקיה וכו'.

הקמת המדינות העצמאיות במארוקו, טוניס, אלג'יריה ולוב הביאה להגירה המונית של יהודים מארצות אלו. רובם הגדול עלה לישראל ומיעוטם מצא מקלט בצרפת. בעיקר באו לצרפת היהודים מאלג'יר מאחר, שלפי "חוקי כרמיה" משנת 1870 הם אזרחים צרפתיים לכל דבר ובתור שכאלה אף נהנו ונהנים עד היום ממלוא העזרה, שממשלת צרפת העניקה ביד רחבה ליוצאי אלג'יר, שמספרם הכולל הגיע למיליון וחצי מיליון נפש. מספר היהודים שביניהם, שבאו לצרפת, היה כמאה אלף ויותר. האחרים באו ממארוקו ומטוניס. מספרם הכולל של יוצאי צפון אפריקה בצרפת הוא כרבע מיליון נפש.

עתה ניתן לחלק את יהודי צרפת לשלושה סוגים עיקריים והם צאצאי אותן המשפחות, שבאו לצרפת עוד לפני דורות רבים; יוצאי ארצות מזרח-אירופה וניצולי השואה ואחרון אחרון; יוצאי צפון-אפריקה. יהודי מזרח-אירופה תרמו בשעתם רבות לגיבושה הלאומי של יהדות צרפת. עתה נוספו עליהם יוצאי ארצות צפון-אפריקה המסייעים מדעת ושלא מדעת להחדרת רוח לאומית ואף מסורתית ליהדות צרפת של ימינו. הם מקימים קהילות ובתי-כנסת, מוסדות תרבות וסעד בכל מקום בואם ועוד ידם נטויה להוסיף עליהם כהנה וכהנה.

309 ארגונים יהודיים

במובן הארגוני יהדות צרפת היא מאד מפוצלת. בעת שהותי בפאריז עיינתי ברשימת המוסדות והארגונים היהודיים הקיימים ופועלים בצרפת של ימינו והוברר לי, שמספרם הכולל הוא 309. הללו הם מחמישה סוגים. יש ביניהם כאלה המשתיכים ל"קונסיסטואר" (הן זה שבפאריס והן זה שנועד לערי השדה), שראשיתו עוד בימי נפוליאון בתחילת המאה הקודמת והמטפל בראש וראשונה בסיפוק צרכי הדת של האוכלוסיה היהודית; מוסדות סוציאליים ותרבותיים, שבחסות ה"פונד סוסיאל ג'וויף אוניפיי", שלרשותו סכומי כסף גדולים הן מכספי ה"ג'ווינט" והן ממקורות עצמיים; ארגונים בעלי אופי מדיני המסונפים ל"קריף" (ראשי תיבות של המלים "קומיטה רפרונטאטיו ג'וויף דה פראנס", כלומר "הוועד המייצג של יהודי צרפת"); מוסדות התנועה הציונית והסוכנות היהודית וכן אלה של ה"אליאנס" (חברת "כל ישראל חברים") העושה כל השנים פעולה בשדה החינוך היהודי, בצרפת ומחוצה לה.

מוסד מקביל ל"קריף" המטפל בעניניה הפנימיים של יהדות צרפת מהווה הסקציה הצרפתית של ה"קונגרס היהודי העולמי" המטפלת בענינים כללי-יהודיים ובטיפוח מתמיד של הקשרים עם ישובים יהודיים אחרים ברחבי העולם. ה"קונגרס" זכה לשם טוב בצרפת הן הודות לפעילותו והן הודות לאישים, שעמדו במרוצת השנים בראשו והיו ממעצבי דמותו. מארק יארבלום וישראל יפרויקין ז"ל היו בין מייסדי הסקציה הצרפתית של ה"קונגרס" וכנשיאה שימשו בעבר הסופר אדמונד פלג והעסקן הנודע דרייפוס-שמידט (שהיה בשעתו חבר הפרלמנט הצרפתי וראש עיריית בלפורט) ז"ל וייבדל לחיים פרום. אנדרה ניהר משטראסבורג, שעלה לפני שנים אחדות לישראל ומכהן כפרופיסור באוניברסיטה העברית בירושלים, לפני חדשים מעטים נבחר לכהונה זו על דעת הכל, מר יצחק אורפוס, אותו הזכרנו לעיל.

בצרפת נעשית גם פעולה ציונית, שאין לזלזל בה, אם כי הישגיה רחוקים עדיין מלהניח את הדעת ומפי עסקנים ציוניים ותיקים שמעתי בהיותי בפאריס תלונות לא מעטות על המצב הקיים. בפדרציה הציונית הקיימת שם זה שנים

רבות יושבים נציגי כל המפלגות הציוניות ובנוסף עליהם גם באי"כ "ויצו", "מכבי", הסתדרות הספרדים, ארגון הרופאים היהודיים ועוד. עתה נעשות הכנות למפעל חברות לקונגרס הציוני הקרוב ויהכנ שאף תיערכנה בחירות לקונגרס זה.

רק מיעוט מכין ילדי ישראל מקבל חינוך יהודי

עצוב למדי הוא המצב בשדה החינוך היהודי בצרפת ועובדה היא, שמבין כמאה אלף הילדים היהודיים שבגיל בית הספר בארץ זו רק 15.600 קיבלו בשנה האחרונה חינוך יהודי כל שהוא, מהם 5.600 בגני-הילדים ובבתי ספר כלי-ימיים והאחרים — בתלמודי התורה.

פעילי החינוך ציינו בפני, שבשנה האחרונה חלה עלייה מסויימת במספר התלמידים במוסדות החינוך היהודיים ובתי-ספר אחדים אף היו נאלצים, זו הפעם הראשונה, לדחות קבלת תלמידים בשל חוסר מקום. עם זאת ידוע להם יפה, שרבות עוד נשאר לפעול בשדה החינוך היהודי בצרפת בשנים הקרובות. בגאווה מצביעים הם על הישגי ביה"ס "עקיבא" בשטראסבורג על שבע מאות תלמידיו, שהנו ללא ספק אחד ממוסדות החינוך היהודיים המעולים ביותר במערב-אירופה.

מבין הארגונים היהודיים האחרים בצרפת יש לציין עוד את "הפדרציה של האגודות היהודיות", שנוסדה עוד בשנות העשרים לשם הגשת עזרה למהגרים היהודיים מארצות מזרח-אירופה, "איגוד לוחמי המחתרת היהודיים", וכן האגודה "אליאנס פראנס איזראל", בראשות מר שלמה פרידריך, השוקדת על טיפוח הקשרים בין צרפת לישראל — פעולה הכרוכה במאמצים כבירים ובמכשולים אינספור בעטייה של המדיניות הרשמית של צרפת כלפי מדינת ישראל בשנים האחרונות.

ומכאן גם לענין העתונות היהודית שבצרפת. היו ימים — והללו אינם רחוקים מאתנו — עת שבפאריס יצאו לאור שלושה עתונים יומיים וכתבי-עת רבים באידיש, אך כיום המצב הוא אחר לחלוטין, כאשר מספר קוראי האידיש פוחת והולך ויהודי צפון-אפריקה אינם יודעים שפה זו. מבין שלושת העתונים נשאר קיים רק "אונזער ווארט" ("דברנו") של תנועת העבודה הציונית ומבין השבועונים האידיים רק "המזרחי" ממשיך להוציא לאור בקביעות את ה"אונזער וועג" ("דרכנו") שלה. העתון הקומוניסטי "נייע פרעסע" מופיע עתה רק 2-3 פעמים בשבוע ואילו העתון הבונדאי "אונזער שטימע" הפך אשתקד לדור-שבועון, אך גם בשפה הצרפתית יוצאים שם לאור כמה כתבי-עת יהודיים, שהנודעים בהם הם השבועון "לה טריביון ג'וויף", דור-השבועון "לה טררה רקנקי", הירחון "לארש" של ה"פונד סוסיאל", הירחון של ה"אליאנס פראנס איזראל" וכו'. הארגונים היהודיים לסוגיהם ובראש וראשונה ההסתדרות הציונית מפרסמים בקביעות חומר הסברה רב, בצורות שונות, על יהודים, יהדות וציונות. לפני שנים הופיע בפאריס גם כתבי-עת עברי בשם "מחברות", אך מאז שמיסדו ועורכו י. י. פינק ז"ל הלך לעולמו בא קץ גם לכתבי-עת זה. הפעולה הנעשית כאן למען הפצת העברית היא מצומצמת מאד בממדיה.

בפאריס קיים זה שנים רבות איגוד של סופרים ועיתונאים יהודיים, שכיו"ר שלו משמש מר ליאון לנמן וכמזכיר — מר אברהם סקורניק (מעורכי העתון "אונזער ווארט") וזה מטפח עד היום פעולה תרבותית-חברתית באידיש.

המאבק למען הקיום הלאומי

יהודי צרפת רבה ידם בתחומים השונים של חיי הכלכלה, המדע, התרבות והאמנות של המדינה, ובעבר היו גם שני ראשי ממשלה יהודיים בצרפת, ליאון בלוס ומנדס פראנס. השפעת "בית רוטשילד", שאחדים מראשיו פעילים עתה שוב בחיים היהודיים, נותנת אף היא כאן לא במעט את אותותיה, במישרין ובעקיפין.

עם זאת מכרסמת דאגה עמוקה בלב מכלכלי עניניה של יהדות צרפת. דאגה זו הרגשתי יפה גם בעת השיחות האישיות, שהיו לי עם אחדים מהם.

רמת התרבות הגבוהה שמסביב לוקחת שבי את הנוער היהודי ונשואי התערובת הפכו שם כמעט לדבר "המובן מאליו". מעריכים עתה את אחוז נשואי-

דמות „המאהב הזקן” בספרותנו

מאת מישאל מ. כספי

א.

הדימויים המורכבים ביותר בשירה הם הדימויים המתרכזים סביב דמות האהוב והופעתו. פעמים רבות הם מסתירים את דמותו במקום להבהיר את תמונת הופעתו, מעלימים את דמותו מעיני הקורא, במקום להציג אותה לפניו, והקורא צריך לחפש ולגלות את הדמות הזו מתוך שפע הדימויים. דמות האהוב נסתרת לא רק מעיני הקורא, אלא אף מעיני האהוב, המצפה לבוא האהוב. במצבים כאלה, ההתייחסות של האהוב וחיפושיו אחר האהוב, באים לידי ביטוי בדימויים חזקים של היפרבולה, הרחוקים מיכולת התפישה של הקורא.

„יבוא אור שמש נגד אור עופר וישח עד מאד נצחו” (רמב”ע — ענק ד’, לא). אולם, כאשר מגיעים האוהבים למצב בו הם חשים אחד את השני, מצב של קירבה בין השניים, נעשים הדימויים „ארציים” ולקוחים מן העולם הקרוב. „פיך והגינו / עלי כצוף ימתק / עת ממללו” (אלמוני — מפאתי היכל). ברם, על פי רוב, אין התייחסות אל גיל האוהבים. זהו צד טפל לעיקר, רחשי הלב של האהוב, וטפל לאפקטיביות של ביטוי רחשי לב אלה על האהוב. באופן כללי אפשר שדמות האהוב יכולה להיות קטנה או גדולה, צעירה או זקנה, ואפשר שבחלום או בהרהורי מחשבה, הקורא או האהוב עשויים להבין לפתע שהדמות היא משהו אחר או משהו אחר. תיאור כזה עשוי להופיע בדמות של אהוב צעיר, כאשר התיאורים המלווים אותו מלאים הערצה ליופיו ולאהבתו, אך אינו מופיע כלל בקשר למאהב הזקן. ההתייחסות אליו היא תמיד התייחסות אל זקן, ומתוך כך מסתמנת ההתייחסות דו־ערכית, הן של המספר והן של הקורא. אולם בתוך כך באים לידי גילוי צדדים אחרים של הזקן, שיש בהם כאלה המעוררים הערצה סמויה ויש בהם כאלה המעוררים שאט־נפש. דו־ערכיות כזו אפשר לבחון בסיפור דוד ואבישג שהוא יחיד ומיוחד בסיפור המקראי.

וכך הן ההתרחשויות בסיפור זה:

„ויאמרו לו עבדיו יבקשו לאדוני המלך נערה בתולה ועמדה לפני המלך ותהי לו סוכנת ושכבה בחיקך וחם לאדוני המלך”².
לאחר פתיחה זו באים שני פסוקים נוספים: האחד, החיפוש בגבולות ישראל אחר עלמה יפה, העלמה נמצאת ומובאת למלך. בפסוק זה מתודע הקורא אל שם הנערה ומקום מוצאה, אבישג משונם. השני, תיאור יופי העלמה, תפקידה ובסופו של הפסוק, הדגשת המספר: „והמלך לא ידעה”.
בתחילת הסיפור, דוד המלך, מתואר לפני הקורא כזקן, חסר כוח וחולה. אולם אין סופו של הסיפור כתחילתו. ההדגשה בסוף סיפור זה היא: „והמלך לא ידעה”.

מתוך שהדגיש המספר את המלים הללו, נמצאנו למדים על מצב פיזי,

שלא היה קיים קודם לכן על פי המתואר בשני הפסוקים הראשונים. בין הפסוק השני והשלישי חסרה תשובת המלך לעבדיו. זו היא עובדה מעניינת, שאין כל תגובה מצד המלך לרעיון המובע על ידי משרתיו. מיד לאחר שאמרו: „וחם לאדוני המלך“, כתוב: „ויבקשו נערה יפה“⁴.

אפשר להניח, שחסרון התשובה נעוץ בסגנון המקראי, מיעוט בדיאלוגים וציון הנקודות העיקרות של הסיפור. — אפשר לומר שהמלך מסכים לרעיון עצמו, אך אינו משיב על השאלה. חוסר התגובה מצד המלך משמעה הסכמה להצעת עבדיו ואין כל צורך בתשובתו⁵. אולם, אפשר לנו להניח שיש פה השמטה, שאף המספר עצמו מודע לה. הנחה זו מתחזקת בעובדה, שלא כדמויות אחרות במקרא, אין אבישג נזכרת הרבה במקורות האחרים. בסיפור זה עצמו, בתיאור המאורעות המספר מזכיר את אבישג עוד שתי פעמים. בפעם הראשונה לאחר שיחת בת־שבע עם נתן הנביא אומר המספר: „ותבוא בת־שבע אל המלך החדרה והמלך זקן מאד ואבישג משרת את המלך“⁶.

בפעם השניה מתיחס המקרא לאבישג ושוב בקשר עם בת־שבע, אלא הפעם היא אם המלך, הפונה בבקשתה אל בנה שלמה לתת את אבישג לאדניה. הנושא מתחלף פה באופן חד וחריף. אבישג אינה עוד אהובת המלך דוד, אלא היא המושא להשגת המלוכה על ידי אדניה. מפני זאת חושש שלמה ומסרב לאמו. בהזכרה הראשונה אבישג ובת־שבע, שני כוחות הנאבקים ביניהם להשיג את אהבת המלך. נצחונה של אבישג הצעירה, הרעננה והיפה מובטח, ואמנם היא חוסה בצל המלך. לעומתה, האשה הפגועה, שאינה תופסת עדיין את גודל השינוי, מנסה בכוח היותה מלכה לחדור לחדרי חדריו של המלך. אולם משעה שבנה עולה על כסא המלוכה, עולה ערכה כאם המלך והיא מבקשת לנקום את נקמתה. אין להניח שבת־שבע לא הבינה את גודל הסכנה שבבקשתה לתת את אבישג לאדניה, כי הרי מעורה היא באינטריגות של חצר המלכות. אך עד כמה קשה קנאת בת־שבע האשה אפשר להווכח בפניה זו לבנה. אכן, גרמה קנאה זו לעירעור יכולת־השיפוט של המלכה־האשה.

ב.

הספרות הרבנית, בדרכה שלה, מנסה לפתור את הקשיים הללו. נראה שישנה, בספרות זו, התנגדות סמויה לכל מעשה דוד ואבישג. בתלמוד ישנו דיאלוג שכאילו היה בין דוד ואבישג:

והנערה יפה עד מאד ותהי למלך סוכנת ותשרתהו. אמרה לו: נינסבן. אמר לה: אסירת לי. אמרה ליה: חסרית לגנבא נפשיה לשלמא נקיש? אמר להו: קראו לי לבת־שבע. וכתוב: ותבא בת־שבע אל המלך החדרה.

נראה שהמאבק הסמוי כפי שהוא קיים בסיפור המקראי אינו עוד כאן. אולם, קיצורו של הסגנון התלמודי והדיאלוג החתוך יוצר מתח מסויים בין המלך ואבישג, כאילו אבישג מנסה לכפות עצמה על המלך בשעת דוחקו ומכריחה אותו לשאתה לאשה. המאבק בין אבישג ובת־שבע, במקורה, מתחלף פה בדו־שיח בו תובעת אבישג להינשא למלך. בת־הכפר הבלתי מנוסה בסיפור המקראי מנסה

להיות רעית המלך בשעתו האחרונה בדיאלוג התלמודי. הסיפור התלמודי ממשיך את גירסתו בכך שאין אבישג כופה את עצמה על המלך, אלא נוקטת לשון חריפה כאומרת: מפני שזקנת ותשש כוחך אתה אומר: אסורה אני עליך. מיד כתגובה ללשון זו אומר המלך: קראו לי לבת־שבע.

„באותה שעה קינחה בת־שבע בשלוש־עשרה מפות“¹. לא בא פסוק זה אלא להוכיח לאבישג שעדיין הוא המלך, במלוא אונן.

סממן נוסף קיים בסיפור המקראי שעה שבת־שבע נכנסת אל חדר המלך. אין מקור שמתיחס אל השאלה ששואל המלך, כאילו מתעלמים מן השאלה הזו — „ויאמר המלך: מה לך“? האם חרד המלך לבת־שבע או שמא כעס על העזה זו שלה להכנס לחדרי חדריו? פנים לכאן ופנים לכאן.

נסיון אחר להמעיט בערכה וביפיה של אבישג נעשה במדרש הפסוק: „והנערה יפה עד מאד“²

המספר המקראי כתב עד מאד. הספרות הרבנית שאלה מדוע באבישג עד מאד, ובשרה — „כי יפה היא מאד“³. מסקנת המדרש היא שיפיה של אבישג כחצי יופיה של שרה.

נראה שהספרות הרבנית המעיטה בסיפור דוד ואבישג לא רק משום שמירה על הדימוי של דוד, אלא אף מסיבה אחרת לגמרי, והיא התנגדותם לנישואין של זקן וצעירה. חכמי התלמוד הציגו את הסיפור בדרך שונה. דוד למרות זיקתו למי שיחם לו, לא נס עדיין ליחו. למרות פרשנות יפה זו של חז"ל נשמע בסיפור הד של התנגדות לנושא עצמו. ניתן לשער שהתנגדות כזו בספרות הרבנית גרמה להעדר הנושא, הזקן כמאבה, בספרותנו.

ג.

בארבעה מקומות בספרות הרבנית מובעת התנגדות ליחסים שבין זקן וצעירה.

א. „ודברו אליו“, מלמד שמישיאין לו עצה ההוגנת לו, שאם היה הוא ילד והיא זקנה הוא זקן והיא ילדה אומרים לו מה לך אצל ילדה מה לך אצל זקנה, כלך לך אצל שכמותך ואל תכנס קטטה לתוך ביתך⁴. בקטע זה אין התנגדות חריפה לנישואין של זקן וצעירה או צעיר לזקנה, אלא השאת עצה שמשמעותה היא, משום הפרשי הגיל, תתבטל השמחה בבית. התנגדות חריפה יותר ניכרת בדוגמאות הבאות:

ב. „אל תחלל בתך להזנותה“, מאי עבדי לו ארי מני, זה המשיא את בתו לזקן כדתניא אל תחלל את בתך להזנותה, ר"א אומר זה המשיא את בתו לזקן⁵.

ג. המשיא אשה לבנו קטן והמשיא בתו לזקן... עליהם הכתוב אומר: „לא יאבה ה' סלוח לו“⁶.

ד. אמר רב יהודה אמר רב, המשיא בתו לזקן... עליו הכתוב אומר: „למען ספות הרווח את הצמאה, לא יאבה ה' סלוח לו“⁷.

מקור מאוחר יותר מתקן רושמה של התנגדות חז"ל החריפה לנישואי זקן

וצעירה. בחלק המחוקק, ניתן בשם ספר חסידים, „שאינן איסור בדבר אם היא מתרצה לכך“.³⁴

הסיפור המופיע בספר חסידים³⁵ הוא כדלקמן:

אחד זקן אמר לאחד, פטוק לי שיתנו לי פלונית הבחורה. ואמר לו: לא אפטוק, שלא יהא זה על ידי מלאה הארץ זמה להשיא בתולה לזקן. אמר לו החכם לא כוונת ביושר בזה המעשה כי זאת הבחורה כמה בחורים בקשו אותה ולא רצתה בהם, אלא שזה הזקן היא חפצה בו. מפני שאמרו ומלאה הארץ זימה, זה המשיא בתו לזקן, הוא דוקא שהיא אינה חפצה בזקן³⁶, אבל כשהיא חפצה בזקן מפני שהוא יהודי טוב או יודעת שיותר תקנתה בזקן, אז מצווה לה לעסוק בזקן.

באבות דרבי נתן³⁷, ר' אליעזר עצמו אמר לבת אחותו:

צאי והנשאי לאיש. א"ל, הלא אמתך אנכי לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. א"ל בתי כבר זקנתי, צאי והתנשאי לבחור שכמותך. אמרה לו: לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. כיוון ששמע את דבריה, נטל ממנה רשות לקדשה ובא עליה.

אפשר ששני מקורות אלה מצביעים על שינוי אחר חשוב שהוא מעוגן במיבנה החברתי של עם ישראל. אין לראות בסיפור שבספר חסידים את הדיקו הלשוני „המשיא את בתו“, שהכוונה בניגוד לרצונה בלבד, אלא המציאות חברתית של חיים בבדידות ואיסור חמור של התערבות בתוך עם הארץ משתקפים בשני הסיפורים ומסייעים להתבוננות נוספת אל מיבנה חברתי זה.

שני מקורות אלו מצביעים על נקודה חשובה מאד — הרשות לבחור נתונה גם אם האיש זקן. בספר חסידים הדגש הנוסף הוא על „יהודי טוב“. מצאה אותו כשר לה, אין בכך כלום אם אפילו זקן הוא, מה שאין כן בספרות ימי הביניים החולונית. אם ספר חסידים מדגיש חלק מהויות חיים דתית ובכובד־ראש מציג את הנושא שכבר נתעסקו בו בתקופות קדומות באור חדש, שבו לא חסר המומנט החברתי — הספרות העברית החולונית של אותה תקופה דנה בנושא זה גם כן. הדיון שלה מתבסס על הספרות שקדמה לה. שימושי לשון וביטויים מהספרות הרבנית שגורים בה, אך הדגש הוא לשים ללעג ולקלס את הדמויות המתוארות.

ד.

עמנואל הרומי בן שלמה מקדיש קטעים שלמים לזיקנה במחברת הרביעית ואילו המחברת השביעית כולה, על יפי האשה ועלומיה המתבזבזים:

ויען השר ויאמר: דע הדוד הנאמן / כי האשה אשר ראית היא צנצנת המן / ועטרת צבי וצפירת תפאורה לזמן / וליפיה ומעלותיה על כל הגבורות מולכת / ולה אהבת חסד והצנע לכת / ובעלה עגל ירבעם / חרפת אדם ובזוי עם / יעמוד בין אנשים כנפעם / בא שמשו וירחו קדר³⁸ / לא תאר לו ולא הדר / השהו אל דבר נכונה / ולא חלק לו הבינה / לא ידעתי מה היה לו / לעלות זאת הצביה בגורלו³⁹.

לעג כזה מופיע אף בשלושה מקומות אחרים.

יצחק אבן סהולה כותב:

אמרו, כי היה באשדוד איש תמים במידותיו וצדיק בדורותיו איש ישמעאל. נאמן עם אל ועם קדושים. זקן בא באנשים. ותהי לו אשה מיוחסת ותמה. יפה כלבנה ברה כחמה. ומרוב צדקתו היה נחפר ונכלם ולא נסתכל בהוד יפיה לעולם ובחזקת אשת-חיל מחזיק אותה. והוא לא ראה את ערותה ולא הכיר בפעליה. כי לא הביט אליה. ותחשק האשה בחור אחד מבני העיר, אדמוני יפה-תואר רך בשנים וצעיר. ותבער בלבה אש תשוקתו. נפלאתה אהבתו מים רבים לא יכלו לכבות אהבתו...²⁰

בקטע זה נראה באופן ברור היחס הלעגני אל הצדיקות המופרות של הזקן שמעבר לה מסתתרת אף האזהרה של חז"ל שנישואין כאלה עשויים להביא לידי זנות, הלעג המריר לצדיקות מופרות זו נראה בעצמה רבה במשפט: «ומרוב צדקתו היה נחפר ונכלם... ובחזקת אשת חיל מחזיק אותה. והוא לא ראה את ערותה». אין צדיקותו באמת ובתמים אם לא נתן לה שלושה אלה, שארה כסותה ועונתה. ומשום שלא שם לבו אליה, פנתה מעליו אל «אדמוני יפה תואר רך בשנים וצעיר».

נראה שיש כאן סממן אחר. צדיקותו המופרות של הזקן נובעת מתוך חוסר-אונים לספק תאות אשתו. סממן זה כפי שהצבענו עליו, נרמז בסיפור המקראי, אך נתפרש אחרת על ידי חכמי התלמוד. הלעג הקיים בסיפור הזה וכן בקטע הקודם, שואב את חוזקו דוקא מן האסוציאציות שישנן לקורא, מן ההתנגדות לנישואין כאלה, כפי שבאה לידי ביטוי בספרות הרבנית. בטכסט אחר שעדיין לא ראה אור, והוא בכתב-יד בלבד²¹, מופיע התיאור הבא של המוטיב הזה, אלא שאם עד כה ראינו את הבגידה, הטעם המשתנה כאן הוא במוטיב המות המופיע בטכסט עצמו.

[...] [] הדבר ולא יקום לעולם וכנימי²² חייך אה []
 [] [] שך [] ולא אפריד מטירתך וארמונך כיר [] או
 [] [] ל [] (אוצרותיך). בעלי הזקן בבואו מבית התפילה אשקהו²³
 עת ישב אחר (בבית)... ופתאום יבוא איד פתע ושברי יבוא בכל לילי
 (...). והונו וממונו וכל קנינו. ונתעדן ונשתעשע בעדנו ונרחיק ברכתו
 כל (...). צרה ומכה. אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה ויטבו בעיני
 הבחור דבריה ואת חלק אמריה²⁴.

ובאותו כתב-יד במקום אחר²⁵, בהמנון לנישואין, אין הוא שוכח להוסיף שהנישואין המאושרים והמהנים הם נישואין לאשה בגיל האיש.

אדם בלא אשה (כמס) מגדל (אחר)	בנוי עלי קוצים ועל (...)
ונברא מעט רוח יהי נוכל וכן	כאיש אשר נשען ב [] [] ציץ
והאשה היא לבעלה מנוח	ובא יפרח פורים []
[] תי אבותיו יזנח זנוח	אשה ריח ניהוח
לכן קח לך אשה במרץ	לחיות זרע על פני כל הארץ
וממנה יהיו לך בנים. חכמים ונבונים.	ותקח לך גזע ושורש

להיות לך אחר נסעך יורש²⁶. כן תורש כאשר אמר המשורר. בניבו אמר

בנעים מאמר. בן איש קח לך. אשת גילך. תציל אותך נוכל קטוב על כן²⁷

אמר שר על כל שיר כמצא א(שה) שהניצה []²⁸

השורה „בן איש קח לך. אשת גילך. תציל אותך“ חוזרת אל הנקודה שהצבענו עליה כבר והיא ההדגשה המיוחדת שיש לספרות הרבנית על נישואין של בני-גיל שווה. נישואין כאלה הן הצלה, מציאת הטוב, אותם מדגיש המספר בכתב-יד זה בהמשכו. ההצלה תבוא אם תשא אשת גילך. מן המסופר בקטע הקודם מובנה באמת ההצלה ממות: „בבואו מבית התפילה אשקהו“. השימוש הלשוני „תציל אותך“ הוא דר-משמעי מאד. נראה לי שאין כאן הצלת נישואין, אלא הצלה ממוות. כלומר, לשון זו מתיחסת אל כל תיאור השקיית הזקן רעל, כפי שבא בסיפור.

בספרות הרבנית, לעומת זאת מדובר על נישואין של בני גיל שווה משום „אל תכנס קטטה לתוך ביתך“ וזו ההצלה לבני הזוג.

תרומתה של הספרות העברית בתימן לנושא זה מצויה אצל ר' זכריה אלצ'אהרי „בספר המוסר“ אצלו מתהפך הכל. אין עוד הלעג לאיש זקן הנושא צעירה, אלא לאיש צעיר הנושא זקנה.

הלעג לאיש צעיר הנושא זקנה נפוץ מאד בספרות העממית של יהודי תימן. ספרות זו מצביעה על כך שמודדים לרמאי או לכילי אותה מידה שהם מדדו ומשדכים להם בתרמית אשה זקנה. משום שהסכימו לשידוכין אלה, עליהם לשאת בתשלום חרפה ובושת אם חזרו בהם. נקודת-המוצא היא, שאמנם רמאים הם, וקשה להשיב להם במידתם, אך נקודתם החלשה היא תאוותם לנשים. אף שלא ראו או שמעו על האשה מסכימים להשתדך בה. כך מפורסם מאד הוא סיפור העם בדבר הצנעאני והדמארי²⁹, בספר המוסר, המאהב הזקן מתחלף במאהבת זקנה. לאבנר בן חלק נתנה אש, אשר עליה הוא אומר:

...והנה קוצותיה תלתלים לבנים לפי רב השנים / שוכבת על

אפריון / ואין לה שנים בלחי העליון / מיחלת בואי אליה / להסיר

בתוליה / ואני לא אוכל בנפשי האנונה / לשכב עם זקנה³⁰.

התשובה השלמה מאבנר אל המאהבת הזקנה גורמת למותה והוא משתחרר

מכבליה.

...ונהפך שירי קינה בראות	כלה יש לה כעור פנים
גם שניה נשרו כלם	וקוצות לה מלבינים...
כי היפי אינו חשוב	כי האשה לבנים
ואמר לה כעת אסע	אברח ממך למעון תנים
אם לא תהיה אשתי יפה	אתעלס לי בה ברננים
כי האשה המשחרת	בעלה נחשב לה לזנונים ³⁰
כל רואיה יעברו על דת	ידמה עובד לכוונים... ³¹

בסיפור הזה מצוי הד לרעיון של חז"ל שאין לשאת צעירה או זקנה משום קטטה. ברם, לאמיתו של דבר, הלעג הוא לתהפוכות הגורל שגרמו לה, לצעיר אבנר, לשאת את הזקנה הכעורה הזו.

בספרות העברית של ימי הבינים נשתמרו לנו שירי חתונה שהושרו

בהודמנויות מיוחדות ולהם רמזים דר־משמעיים חריפים. בשירים אלה שפע משחקי המלים והשימושים הפרודיסטים בפסוקי התנ"ך מתיחסים ליחסים שבין החתן וכלה בליל כלולותיהם או שיש להם מטרה דידקטית, ללמד הלכות גישואין בחרוז³⁴.

אל תחלל פשא קי פרימיר דונא. שא פיליא אל זקן קי לאנפיה זונה.
אל זקן שינבא אקולקאר אל ראש המטה לנערה לו דישפירטא קו גבון גבורה
לו זקן לינדיב קאנאש טו שוטה שאר כסות נבראש מש נו פש עונה.

ותרגומו:

אל תחלל עובר עבירה מי שנותן ראשון את בתו לזקן אשר יעשנה
זונה. / הזקן הולך לשכב על ראש המטה / הנערה מעירה אותו
גבורה גדולה. / הזקן יתן לה שערות שיבה. / שוטה את שאר כסות
תקבלי ממני אך לא עונה.

כבר בבתים הראשונים של שיר זה נראית ההוראה התורנית אל תחלל, שהוא מן הפסוק „אל תחלל בתך להזנותה” וכן שאר כסות, הוא על הפסוק „אם אחרת יקח לו שארה כסותה ועונתה לא יגרע”. ההודאה השלילית של המשפט: „אל תחלל בתך להזנותה”, מתבררת לנו פה מחדש, כאילו קיים היה מנהג זה בין הבריות, אלא שבאו חכמי העם והזהירו מחדש על מנהג זה. אזהרתם נבעה לא משום שאין זה ראוי ונכון, אלא משום החשש לפריצות. המשכו של השיר הוא תגובה חריפה של העלמה לדברי הבעל הזקן. היא מזהירה שתתפלל להיותה אלמנה. תגובת הבעל היא: אמנם איני יכול לשמש אותך, אך אביא לך אחר בחור וטוב „קי איל טידרא”³⁵ אין מאנ הושענה רבה — אשר יביא בידו הושענה רבה.

השימוש הלשוני הושענה־רבה לא ברור. אפשר לגנות לבחון את השימוש הזה משני אספקטים. אחד, הכוונה שיוכל לשמשה כיוון שהוא בבחורות. ההושענה שבידו נראית כדימוי של אבר הזכרות. מצד שני הושענה־רבה אינה אלא דימוי לשמחה ולאוושר שאותו יביא אותו בחור. חשוב לציין כי בשני המקרים, ברור הוא שהקטע בא לתאר את ההנאה הצפויה מן המגע הפיזי ומנוכחות הבחור. אין ספק שאף שיר זה עוסק ברעיון של חז"ל, שגישואין לזקן הן הדחה לזנות, אולם למקרא השורה הראשונה, „אל תחלל, עובר עבירה מי שנותן את בתו לזקן אשר יעשנה זונה” תמה הקורא לרגע, משום שקיימת פה אי בהירות לגבי העושה, מי מביא את העלמה לידי זנות? דר־משמעות זו, נדמה שהיא מכוונת — אמצעי של המשורר לעורר את סקרנות הקורא לגבי החוטא.

אם נראה את המשמעות הפשוטה „אל תחלל”, הכוונה אל האב ואז ישנה פה זיקה מובהקת למסורת חז"ל: „אל תחלל בתך להזנותה” — זה המשיא בתו לזקן. ומה אם הזקן הוא שמביא אותה לידי פריצות? מן השיר משתמע, אמנם, בעיקר בהמשכו, שהזקן מתוך שאינו יכול לשמש אותה, מציע לשמחה בבחור צעיר, ומדיחה לזנות. ברם בשיר זה ישנה אף השורה כדלקמן:
ציל קינפיב לו חתון נאגא לא מאלא שנה³⁶.

בבית זה ללא כל ספק בשני המקרים, נראית אחידות השיר. בין שהאב

הוא המדיח ובין שהזקן, החתן, הוא המדיח. הרושם העמוק שמשאיר השיר על הקורא; איחולים לשנה רעה של העלמה לאביה והתפילה לאלמנותה, לא מתירים ספק במשמעות המיוחדת של דו־המשמעות הזו. מוטיב נישואין של עלמה צעירה לאיש זקן והבגידה הבאה בעקבות נישואין כאלה מצאו דרכם אל בלדות יהודיות אחרות. אין ספק שמוטיבים כאלה היו ידועים בחצי האי האיברי וכן בין היהודים ממוצא ספרדי, בארצות הבלקן.

באחת הבלדות⁹² מסופר על עלמה צעירה שנישאה לזקן ובתרגום חפשי

כך היא הבלדה:

אמרתי לנפשי מסכן הוא / הנישא והוא בן מאה. / הוא נשא עלמה
והיא / עוד לא בת שש עשרה... / קללה את אביה ואמה / אשר
השיאו אותה לזקן / לא היו צריכים להשיאה לזקן, / איש זקן
ורפה כח. / העלמה להשתעשע רוצה / והזקן רוצה מנוחה.

מוטיב חדש בולט יותר בבלדה זו, והוא מוטיב הקללה. עד כה קיבלה העלמה את עובדת נישואיה לזקן כמעט בלי להתנגד. בשיר הקודם היא אינה מקללת, אך מאחלת רע לזה שהביא לנישואיה עם זקן. חווקה ומשמעותה היחידה של ההתנגדות היא בעובדה שהעלמה מחפשת את אהבתה במקום אחר ועל כן בוגדת באישה הזקן. בבלדה זו הקללה הנמרצת שמקללת היא את אביה ואמה מוסיפים, מחד, כח רב להתנגדות העלמה לנישואין כאלה, ומאידך כוונתה, בסופו של דבר להצדיק את בגידתה בבעל הזקן.

ה.

הרעיון שנישואין לזקן או לזקנה הן הדחה לזנות אינו מוציא מכלל אפשרות רעיון אחר שניתן לבדוק אותו בספרות הכללית, כך: אמנם יחסים בין זקן וצעירה אינם יכולים להתקיים, כיון שהם מתנגדים למסורת החברתית והתרבותית, אולם כשהם מתקיימים כבר, נסוך בהם קסם מיוחד. הקסם הזה נובע בעיקר משום השילוב המיוחד של ניגודים חברתיים שבעקבותיהם, ויחד עמהם, מתרחשים היחסים שבין המאהב הזקן לעלמה הצעירה.

כך אפשר לראות את היחסים שבין דוד לאבישג. למרות הניגודים המעמדיים שבין המלך לבין בת כפרים זו, אבישג, נשמעת מתוך הסיפור המקראי בפשטותו שותפות גורל עם המלך ויתור על חיי משפחה עם בן־מעמדה. קשה היה למצוא קונבנציה ספרותית אחרת בשירה העברית. ועל כן הדוגמה שנבחרה לדיון בדרך זו היא שלא מהשירה היהודית.

באחד משיריו של מרקאברו⁹³, הדיאלוג בין המאהב לעמה מסתים כך: עלמה, כל יצור / סב אחור אל טבעו, / צריכים אנו להיות בני זוג / את ואני בת אכרים שלי, / נסתר מעין רואים בצד הכר / ונישא את מתיקותנו / בבטחה רבה. / אכן אדוני, אולם כל מין / את מינו ידרוש, משוגעים ירדפו שגעון / מעודנים הרפתקאה מעודנת / ובני אכרים בנות אכרים / זקנים אומרים חסרון אמת מידה / מורה על חסרון שכל ישר. / יצור חמוד מעולם לא עמדתי מול עזות פנים כשליך / ואף לא לפני לב ערום כלבך. /

אדוני, הכוס³⁸ אומר, כאשר אדם / עומד פעור פה, מאמין לכל דבר / אחר קוצר את גמוליו⁴⁰.

במונולוג של המאהב, הטרובאדור, יש מעין מפתח למהפיכה חברתית. הקורא-השומע ניצב לפני שתי דמויות: אציל, מאהב — אשה כפרית, אהובה. הקסם המיוחד בשיר מעין זה הוא שעל מנת לקיים את האהבה הגופנית שלשמה הם עומדים זה מול זה עליהם להתגבר על הניגודים החברתיים-תרבותיים. הטרובאדור עצמו ממשיך במונולוג שלו, שהולך ונעשה קצר יותר ויותר, כשם שמתקצר המרחק בינו לבין הרועה הכפרית. המונולוג המסיים את השיר אינו המונולוג שלו אלא משל חכמה, שנשמע מפי הרועה ומשמעותו כאילו היא אומרת: אם לא תחזל לפטפט יבוא אחר ויאכל מפרי האהבה שאני מגישה לך. עד כה נראה היה שהמאהב האציל מנסה לשכנע את הרועה הכפרית. עתה משזו אינה יכולה לעמוד יותר בקסם דבריו, היא מאיצה בו לקום ולהאזין אותה.

מאהב כזה מופיע לפנינו בשיר אידי מתקופתנו. יעקב גלאטשטיין יוצא מתוך ההנחה שכל המסופר בתנ"ך הוא חלק קטן ובלתי שלם של יחסים בין זקן לצעירה והוא משלים את המסופר על ידי יצירת דיאלוגים בין השניים. מתוך דרשיה זה אינם חסרים היחסים המתפתחים בשיר, כפי שהתנ"ך מציג, ואף אין התעלמות מן הנושא מתוך כוונה שלא לדון בו, כפי שמופיע בספרות חז"ל, אלא יש מעט מעבר למשפט בעל המשמעות הדקה, במקום אחד בספרות הרבנית: „התירו לו ליחד ולא התירו לו לגרש“⁴¹, המעיד על כך שחז"ל הבינו, שאי אפשר לו למלך בלא שיתיחד עמה. ההתפתחות בשיר היא הדרגתית. חום שופע מן הפניות המיוחדות של המלך לאבישג ומתשובת אבישג למלך. בשיר הזה רכות הפנייה, שימושי הלשון המיוחדים ואוצר-המלים הנשנה: קליינע, יונגע, רו (קטנטונת, מלאת נעורים, נוח) משמשים כעין צעדים של אחד מול השני ומביאים בסופו של דבר לידי קירבה בין השניים. לצורך הדיון בשיר עצמו נביא אך ורק את הפניות המיוחדות של המלך ושל אבישג.

— אבישג, קליינע, יונגע, ווארימע אבישג, שופעת חום, אבישג.

— שלאף מיין קעניג, די נאכט איז שטיל. ישן מלכי, הלילה דומם.

— אבישג, קליינע דארפישע אבישג. אבישג, בת-כפרים קטנטונת אבישג. נוס מלכי, הלילה מת. — דרעמיל מיין קעניג, די נאכט איז טויט.

— אבישג, קליינע טרויעריקע אבישג. אבישג, קליינע, די נאכט איז שטיל. נוח מלכי, הלילה דומם.

— אבישג, קליינע, הארציקע אבישג. אבישג, קליינע ס'זענען דאך

געזאנגען ווארהפטיקער פון זינד. אבישג, בודאי שירים אמיתיים מאשר חטא.

— חלום מיין קעניג, די נאכט איז חלום מלכי הלילה מת. טויט.
 — אבישג, קליינע, יונגע ווארימע אבישג, קטנטונת, מלאת נעורים, שופעת חוס, אבישג.
 — שלאף איין, מיין קעניג, סיטאגט הירדס, מלכי השחר מיד יפציע⁸⁵. שוין באלד.

החזרות המלטפות בפנייה של המלך לאבישג מאחדים את האירועים שבשיר. בתחילה החום שאבישג שופעת הוא חום עלומיה שניתן למלך. אבישג עצמה מנסה להשקיט תאוה זו במלים: ישן, נוס, נוח, ורק בסוף השיר: הירדס, מלכי, השחר מיד יפציע. רק מששקטה תאות המלך יכול הוא להירדם. כך נראה שיש כאן כעין התפתחות הדרגתית של חום הקורן מן הפניות המיוחדות של המלך ומן נסיונות ההתחמקות של אבישג, ההתפתחות ההדרגתית של חום שופע מביאה להתקרבות פיזית בין השנים ואילו נסיונות ההתחמקות של אבישג, הנשמעים בשימושי המילים שנזכרו, מקבלים משמעות שונה בתשובה של אבישג, הירדס מלכי.

1.

הספרות העברית לתקופותיה עסקה בדמותו של המאהב הזקן. ברוב המקרים מרתקים קטעים אלה את הקורא השומע ביחס האוהד שהם מביעים לעלמה הצעירה. מתוך יחס זה אל הצעירה התפתח יחס הפוך אל הזקן, אשמאי זקן, המביא אל פתחי קבר את עלומיה של העלמה אותה לקח לו. הלעג והאירוניה הבאים לידי ביטוי בקטעים שתוארו בולטים במיוחד, אך יש צורך בבדיקה מיוחדת של כל אחד ואחד לגופו.

אין ספק שמשירים אלה משתקף מצב חברתי. הסגירות החברתית מרצון, נישואין בתוך הדת והחברה היהודית, עימתו שתי גישות שונות. התנגדות חריפה ליחסים כאלה של נישואין מחד, ומאידיך נסיון להפשיר את ההתנגדות הזו מתוך כך שיחסים כאלה, לאמיתו של דבר, היו קיימים. בין שתי הגישות הללו התפתח היחס האירוני אל הזקן והשתתפות בצער העלמה.

למרות שאין כל דיון במאמר זה על הזקן כמאהב בספרות הכללית הקלאסית, נדמה, שיש מקום להצביע על פרטים אחדים המופיעים בספרות זו. אצל היוונים אין האשמה מוטלת על האשה, אלא על הגבר. בכל מה שמתארע, האשה מוחזקת כילדה קטנה ותמימה, חסרת כח וניתנת להשפעה ואילו הגבר כמסית ומדיח. הנישואין שבין זקן וצעירה הם על בסיס של הטבות כלכליות מובהקות.

היחס האירוני שבא לידי ביטוי בתיאורים של זקן כמאהב, עומדים בניגוד גמור להערכה אליו כאיש חכם ובעל נסיון. נראה שיחס אירוני כזה נובע מתוך כך שברגע מסויים של חייו קפצה עליו רוח שטות ונשא צעירה לאשה. בדוגמאות מן השירה היהודית שהובאו לעיל אין האשמה של האיש בלבד, אלא שני הצדדים הם האשמים בכל אשר קורה. נראה שההתנגדות ליחסים בין

זקן וצעירה נבעה מתוך החשש שתהיה הדחה לפריצות, ואילו ההפשרה נבעה מתוך המיבנה החברתי היהודי, התבדלות מן החברה הנוצרית לגמרי. אמנם לעג והאירוניה כלפי המאהב הזקן, הבאים לידי ביטוי בספרות היהודית, יש להם קשר חזק אל ההתנגדות החריפה של חז"ל לדמות זו וליחסים אלה. אולם, לימים, משום הבידוד החברתי נשתנה היחס מעט, והותרה הרצועה וניטל העוקץ האירוני במעט. אפשר מאד שכל זה משום הגישה המתפשרת שזוכרה כבר בספר חסידים, "מפני שהוא יהודי טוב".

האוניברסיטה של קליפורניה

1. Senex Amans E. R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*. pp. 97-106.

2. מל"א א', 2.
3. המפרשים של ימי הביניים מכסים טפחיים בפירושם לפסוק זה. אולם, הרלב"ג אומר: "... מפני שיתקבצו סבות רבות אל שתחממהו. האמת מצד אשר בה והשני מצד התחממה בהיותה עם הזכר והתעוררה למשגל. והשלישית כי הוא ג"כ יתעורר טבעו לקראתם ומצד יופיה והיתה בתולה וזה יהיה סבה אל שיתחמם מעצמו".
4. בעמ"ס ז'. בחוסר התגובה של המלך ירבעם אין לראות השתמטות מעימות עם הנביא, אלא תגובת המלך נשמעת מדברי אמציה הכהן.
5. מל"א א', 15. הרד"ק בפירושו לפסוק זה אומר: "ואמר הסיפור הזה לפי שנכנסה בתשבע החזרה ואף כי היה המלך בצנעה במסתו עם אבישג ולא היה רשות לאדם אחר להכנס שם בלא רשות...".
6. עיין סנהדרין כב, ע"א, וכן רש"י לקטע זה. ותרגומו: אמרה לו: הבה גינשא. אמר לה: אסורה את עלי. אמרה לו: המעט מגב ויעמיד פנים כמי שבא לשלום.
7. עיין ברש"י לסנהדרין כב, ע"א.
8. "והנערה יפה עד מאד: אמר ר' חנינא בר ספא, עדיין לא הגיעה לחצי יופיה של שרה וכתוב עד מאד ולא מאד בכלל". סנהדרין לט, ע"ב.
9. בראי י"ב, 14.
10. כתובות ק"א.
11. סנהדרין עו, ע"א וכן עיין רמב"ם הלכות איסורי ביאה כ"א הכ"ו, שולחן ערוך, אבן העזר, ב' 6.
12. דרך ארץ רבה ב'.
13. סנהדרין עו, ע"ב.
14. עיין אבן העזר ב' ס"ק יא והרמב"ם — משמע דאין חילוק.
15. מהדורת ראובן מרגליות, עמ' רעז, שעט.
16. הדיק בלשון הוא: המשיא בתו לזקן. אין זו אזהרה לאשה להנשא לזקן, אלא אזהרה לאב להשיא בתו לזקן מבלי לשאול לדעתה.
17. אבדר"ג פט"ו, ב.
18. ע"פ יואל ב' 10; ד' 15, הדימוי המצוי כאן עשוי להתיחס אל געוריו או זקנתו של המאהב. הרד"ק בפירושו ליואל ב' 10 כותב: "... כי כן דרך הכתוב כמו חשק השמש בצאתו והדומים לו רבים, וענין אספו נגהם, אספו אורם ותוכם שלא נראה וכן אסוף ידך ויאסוף רגליך". ונראה שהכוונה היא ערוב ימיו של אדם, זקנתו.
19. מחברות עמנואל — המחברת השביעית מהדורת בראדי, אשכול תרפ"ו.
20. יצחק אבן סהולה — משל הקדמוני, מהדורת ישראל זמורה.
21. כת"י הבודיליאנה מס' 49, פרופ' ת. שירמן סבור שכתבירד זה אף הוא חיבור של יצחק אבן סהולה בן המאה ה'13. עיין ספר היובל לכבוד ג. שלום תשי"ח, קכג.
22. תצ"ל וכימי.
23. אשקהו — הכוונה היא להשקות את בעלה הזקן ברעל.
24. כת"י הבודיליאנה 49, דף 6.
25. שם דף 9.

שני שירי חג

מאת ש. שלום

חרות ישראל

בְּנֶכֶד חֶלְמֵי חֲרוֹת יִשְׂרָאֵל
וְאֲנִי עוֹד תִּינּוֹק וְעֶבֶד,
עֲמָה הִנֵּה בְּמֵתִי וְחֲרוֹת יִשְׂרָאֵל
עַל פְּנֵי אֲדַמְתִּי נוֹשֶׁבֶת.

בְּדֶרֶךְ הַמַּעְלֹת אֶל חֲרוֹת יִשְׂרָאֵל
אֲבִדוּ כָּל אַחֵי בְּהַרְבֵּי,
אוֹלָם בְּנַפְלָם — עַל חֲרוֹת יִשְׂרָאֵל
צוּוּ שִׁירָם לִי מִקֶּרֶב.

עֲמָה תַּחַת שָׁמַי חֲרוֹת יִשְׂרָאֵל
אֲנִי שָׂר בְּעֵינֵי הַדְּמִיעַת
שִׁיר הַנּוֹפְלִים עַל חֲרוֹת יִשְׂרָאֵל
וְחֲרוֹת יִשְׂרָאֵל שׁוֹמְעֵת.

מחוז הפצננו ירושלים

מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
אֲנֵנוּ נוֹסְעִים וְנוֹסְעִים וְנוֹסְעִים,
מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
בְּצֵל כְּסוּפֵינוּ אֲנֵנוּ חוֹסִים.

חֹלְפוֹת וְעוֹבְרוֹת תַּחְנוּת תְּבִינִים,
בְּכָל תַּחְנָה הַמוֹנִים נִכְנָסִים,
מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
אֲנֵנוּ כַּמֵּים לָנֶם מְכַסִּים.

מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
אֵת כָּל הַקּוֹלוֹת רִנָּים מְתַסִּים,
מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
עֵינֵינוּ בּוֹכוֹת וְאֲנֵנוּ שְׂשִׁים.

דְּפְנֵי קְרוֹנוֹתֵינוּ הַצְּמִיחוּ כְּנָפִים,
גְּבֵי נְשָׂרִים הִפְכוּ הַפְּסִים,
מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
הָרִים וְנְשָׂרִים מִמְּעוֹפְנוּ נָסִים.

מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
בְּכָל הַרְקִיעִים נְדַלְקִים פְּנָמִים,
מְחֹזוּ חֲפָצְנֵנוּ יְרוּשָׁלַיִם,
סִבַּת שְׁלוֹמִיהָ עֲלֵינוּ תִשִּׁים.

שלושה שירים*

מאת הליה רוסידניאל

לְרִיק

שֶׁפֶט אָדָם אֶת לְבוֹ
בְּרוּחַ דְּמִיּוֹ,
יָנַע בְּזַעַת-יָדָיו
וַיִּמַּח בְּעֲצָמוֹתָיו.

צִלַּחַת לֵאלֹ-מִטְרָה
בְּרָא אֵל -
מְרַכָּבָה שֶׁל עַל -
וּשְׂבִירַת הַכְּלִים כְּלָה.

בְּעֵקְבוֹת הַדָּו

דַּע אֶת הַשָּׂדֶה.
כִּי הַשָּׂדֶה הוּא גִּיף.
וְחֻקְמַת הַגִּיף הִיא יְדִיעַת הַשָּׂדֶה:
יְדַע הַיְדִיעוֹת.

מִי אָמַר, כִּי אֵין לְדַעַת כְּלוּם,
אִם אֶחָד בְּרַבִּים וּרְבִים בְּאֶחָד?

פְּנִימִיּוֹת שׁוֹחֲרַת אַחֲדוֹת
מְשַׁחֲרֶרֶת מִיָּאוּשׁ -
אֶל מְנַת חוֹשִׁים.

הַעֵין הָאֵלֶּהִית

אֵיךְ קִצָּה הָאֵף -
הַעֵין הָאֵלֶּהִית?
בְּחִפְזָה אֶת הַמְּרַכָּו,
הַכֶּתֶן מַעֲלָה
לְשִׁכְבוֹת עֲלִיוֹנוֹת שֶׁל כַּח מִיקְרוֹקוֹסְמִי.
בְּסִנּוּרָה שֶׁל הַנֶּפֶשׁ
הַבֵּט מְטָה.
כִּי מַעֲלָה הוּא מְטָה
וּמְטָה הוּא מַעֲלָה
בְּרֵאשׁ הַעֵין.

* מתוך קובץ שירים, פרחי יש, העומד להופיע בהוצאת "קרית ספר", ירושלים.

תן לדממה

מאת יוסי גמזו

תן לך דממה לנגז. לעשב לאוש. לאבן העיפה
לצנוח

בחיק האגמים המרעידים, ערגות-ערגות,

בפרוט בָּהֶם, כאצבעות בגו-אשה,

הרוח. אלהים

היה צעיר מאד, מן הסתם,

כשבראם, אט-אט, מפונות טובות של תכלת:

משיט פרוסות-איים, כדוגיות-גיר, על פני

שתיקות-האזמרגד

של האטלנטיק.

פנאי. פנאי מתק, נוהר להתבונן. משי כחל.

והשמש, שהיתה

אמא שלך, כל השנים, ואתה

אתה לא ידעת.

תן להרים את אשר להרים. לשחפי-המפרץ את משק-הצעקה.

לשוניות-הדמדומים את כל המאד, את כל נכאב-היפי, השותת, המתפתת.

אחרי ככלות הכל, שנה בנפשך:

כמה אתה עשוי לתת להם, אם בכלל -

וכמה.

כמה אתה לוקח.

לביבליוגרפיה של רב צעיר

מאת א. ר. מלאכי

מוזמן לזמן אני ממשיך את עבודת הביבליוגרפיה של רב צעיר, שהתחלתי כשלוש שנים לפני הסתלקותו בקונטרס "פרי עץ חיים". במלאות עתה כ"ז שנים לפטירת החכם והסופר, המורה והעסקן התרבותי הנערץ; תלמידו של ר' יצחק אלחנן ובן-לווייתם של אחד העם, דובנוב ומנדלי מוכר ספרים ושאר חכמי אודיסה; רב וראש מתיבתא, פרופיסור יושב בקתדרא שהקים תלמידים הרבה, הרביץ תורה וישב על התורה ועל העבודה, חיבר ספרים מונומנטליים וכתב מאות מחקרים, מסות ומאמרים בכל מקצועות הספרות; איש חי רב פעלים שנלחם בעוז בעד הרעיון הלאומי בגולה ובעד זכויותינו בארץ ישראל בתקופת המאגדאט; ממבשרי תקומת מדינת ישראל, שזכה לברך ברכת "שהחיינו" ביסוד המדינה; סופר שחרד ודאג לקיומה של הספרות העברית באמריקה וביצורה ביסודו את הירחון "בצרון" וערך אותו עד יום מותו, — אני מוסיף קצת חומר לביבליוגרפיות הקודמות של כתביו ומהספרות שחוברת עליו ועל תורתו — תורת חיים.

א. כתבי רב צעיר

- מכתב משעוויו — "המליץ" שנה י"א, גליון 173 (י"ב אב, תרנ"א).
למען האמת — "המליץ" שנה ל"ה, גליון 235 (כ"ג מרחשון, תרנ"ו),
בחתומת "אחד הפרושים".
[לפי השערתי במאמרי "אחד הפרושים" — כינוי של ר' חיים טשרנוביץ?],
שנרשם להלן, ר"ח טשרנוביץ הוא מחברו של מאמר זה, ועל סמך השערה זו
שלא עורערה, אני קובעו ברשימת מאמריו].
מכתב אל המערכת — "הצפירה" שנה ל"ה, גליון 108 (כ"ז איר, תרע"א).
[תשובה למאמרו של קלוזנר "לא אשאל ולא אנסה" ב"השלח"].
למבקשי האמת (תשובה לש"י איש הורוויץ) — "הצפירה" שנה ל"ה, גליון
146 (י"ד תמוז, תרע"א).
[מכתבו של ש"י איש הורוויץ נדפס ב"הצפירה" של אותה שנה, אבל
איננו עתה למראה עיני].
טענות 19 וְ העברייער צו אַ העברייער (אַן ענטפער אויף אַ קריטיק פון
פראפ. ח טשערנאָוויץ) — "דער טאַג" יארג. 1700, נומ. 9134 (ט"ו בשבט, ת"ש
— יאנואר 25, 1940).
[תשובה לבקרתו של ש. רוזנפלד על "בצרון" ב"טאַג", גליון 23 בנובמבר
1939].
ששה עשר מכתבים לר' שמחה זאב זאלצמאן — "בנתיבות החיים" לרש"ז
זאלצמאן (ירושלים, תש"ל), ע' 375—393.
על דרכו של ה"בצרון" (אגרת) — "בצרון" שנה ל"ה, כרך ס"ה, חוברת
ו' (אלול, תשל"ד), ע' 277—275.

ב. הספרות על רב צעיר

- אדלר ישעיהו: מאודיסה לניו-יורק (מזכרונות מחנך עברי) — „בצרון” שנה ל”ז, כרך ט”ז [חוברת ב'] (כסל”טבת, תשל”ו), ע’ 70—80.
- [בזכרונותיו, גם כתלמיד בישיבת אודיסה ועל רב-צעיר כאישיות ומרצה בישיבה].
- אורלאנס א. ש.: ימיו האחרונים של מ. י. ברדיצ’בסקי — „הדואר” שנה א’, גליון 35 (י’ בכסלו, תרפ”ב).
- [דברי ההספד של רב צעיר על ברדיטשבסקי ליד קברו. דברי הכותב: „נאומי-ההספד לא נשא. רק ידידו של המנוח, ד”ר חיים טשרנוביץ, שקרא את „צדוק הדין”, אמר דברים אחדים בשם הסופרים העברים — דברים נוקבים ויורדים עד המוח שבעצמות”].
- אפאליק חיים אליה: דרכם של רד”צ הופמאן ורב צעיר בפסקי הלכה — „בצרון” שנה ל”ב, כרך ס”ב, חוברת י’ (סיון-תמוז, תשל”א), ע’ 299—303.
- אש שניאור זלמן: מאור לבבות (מאוצר פינקסי) — „בצרון” שנה כ”ו, כרך ג”ב, חוברת ו’ (סיון-תמוז, תשכ”ה), ע’ 136—139.
- [זכרונות על פגישות עם רב צעיר ושיחות עמו].
- אש שניאור זלמן: שיחות עם רב צעיר (פרק מזכרונותי) „בצרון” שנה ל”ו, כרך ס”ו, חוברת ב’ (כסל”טבת, תשל”ה), ע’ 60—63.
- בלומנפילד שמואל מ.: חיים טשרנוביץ המורה — „בצרון”, שנה כ”ו, כרך ג”ב, חוברת ו’ (סיון-תמוז, תשכ”ה), ע’ 133—136.
- בן-נריה ק. [ברוך קרוא?]: בנקט לכבוד הרב ר”ח טשרנוביץ (מכתב מאודיסה) — „הצפירה” שנה ל”ז, גליונות 30, 31 (י”ט, כ’ שבט, תרע”א).
- [תמצית נאומי י. ברמאן, מגדלי מוכר ספרים, אוסישקין, ביאליק, קליינמאן, קלזנר, ח. קרופניק ונאומו של טשרנוביץ].
- גאלדבערג ב. צ.: אין גאנג פון טאג — „דער טאג”, יארג. VXX, נומ. 9108 (י”ח טבת, ת”ש — דעצעמבער 30, 1939).
- [ברשימה „ציון פראגען” על ג’ חוברות „בצרון”].
- גאלדבערג ב. צ.: אין גאנג פון טאג — „דער טאג”, יארג. VXX, נומ. 9109 (י”ט טבת, ת”ש — דעצעמבער 31, 1939).
- [מלואים לרשימה הקודמת].
- גאלדבערג ב. צ.: אין גאנג פון טאג (די אָדעסער ישיבה) — „דער טאג”, יארג. VXXI, נומ. 11.071 (מאי 8, 1945).
- [על רב צעיר כמייסד הישיבה והר”מ שלה].
- גאלדבערג ב. צ.: אין גאנג פון טאג (צווישן צוויי בערג) — „דער טאג” יארג. VXXII, נומ. 11.886 (אויגוסט 6, 1947).
- [מוסר גלוייה של רב צעיר אליו בדבר עמדת גולדברג לווייצמאן].
- גאלדבערג ב. צ.: אין גאנג פון טאג (רב-צעיר’ס „תולדות הפוסקים”) — „דער טאג”, יארג. VXXX, נומ. 12.251 (אויגוסט 8, 1948).
- גולדברג ב. צ.: זכרונות על רב צעיר — „בצרון”, שנה כ”ו, כרך ג”ב, חוברת ו’ (סיון-תמוז, תשכ”ה), ע’ 128—131.

הלמן יוסטוב: רבי חיים טשרנוביץ (קטעים) — „הגות” (תשכ״ג), ע' 183—185.

וויסלבסקי צ״י: מכתבים לרב צעיר — „אגרות צבי וויסלבסקי”, [קעז, רלו, רמט, רנת, רסב] בעריכת גדליה אלקושי [עם הערות מהעורך] (ירושלים, תשל״ג), ע' 269—271, 325—326, 335, 338—39. [ראה גם מכתב רפח, ע' 368—367, למשה טשרנוביץ, דברים על רב צעיר במלאות שנה לפטירתו, השתתפות בצער בני המשפחה והמשכת „בצרון”. ראה גם ערך רב צעיר ב„מפתח השמות ובהערות שבשוליהן”].

זאלצמאן שמוחה זאב: בכבלי ידידות (שרטוטי חטף לדמותו של רב צעיר ז״ל) — „בצרון”, שנה כ״ו, כרך נ״ב, חוברת ו' (סיון-תמוז, תשכ״ה), ע' 132, 135.

זאלצמאן שמוחה זאב: מכתבים לר' חיים טשרנוביץ — „בנתיבות חיים” (תשל״), ע' 94—95, 98—100, 104—105, 109 [בנוגע לרב צעיר ול„בצרון”, ראה גם מכתביו לב. צ. גולדברג, ע' 204—205, ולמשה טשרנוביץ, ע' 220—221 ומכתבו של משה טשרנוביץ אליו, ע' 394—395].

זמורה ישראל: דברי-הערכה מאוחרים — „בצרון” שנה ל״ו, כרך ס״ו, חוברת 323 (שבט-אדר, תשל״ו).

זורגין גרשון א.: מהגיונותיו של רב צעיר — „בצרון” שנה כ״ו, כרך נ״ב, חוברת ו' (סיון-תמוז, תשכ״ה), ע' 112—119.
זורגין גרשון א.: אחדות תרבות ישראל [על רב צעיר] — „בצרון” שנה ל״ה, כרך ס״ה, חוברת ו' (אלול, תשל״ד).

J. M. K.: Tchernowitz, Chaim—Encyclopaedia Judaica, Vol. 15, Col. 883-884.

מיקלישאנסקי י. ק.: תולדות הספרות העברית באמריקה.
[בע' 326—331, על רב צעיר ועבודתו הספרותית והמדעית].
מלאכי א. ר.: „אחד הפרושים” — כינוי של ר' חיים טשרנוביץ? — „בצרון” שנה כ״ו, כרך נ״ב, חוברת ו' (סיון-תמוז, תשכ״ה), ע' 120—127.
מלאכי א. ר.: רב צעיר בועידה לשפה ולתרבות עברית בקיוב — „בצרון” — שנה ל״, כרך ס״, חוברת ו' (סיון-תמוז, תשכ״ט), ע' 80—85.
מלאכי א. ר.: לביבליוגרפיה של רב צעיר — „בצרון” שנה ל״ג, כרך ס״ג, חוברת ה' (סיון, תשל״ב), ע' 252.
מלאכי א. ר.: רב צעיר גזר תענית ציבור והזכרה לקדושי קישינוב — „בצרון” שנה ל״ד, כרך ס״ד, חוברת ו' (תמוז-אב, תשל״ג), ע' 299.
מלקט [א. ר. מלאכי]: רב צעיר סרב להישבע בבית המשפט — „בצרון” שנה ל״ג, כרך ס״ג, חוברת ה' (סיון, תשל״ב), ע' 252.
טושץ דוד שלמה: תקון שלמה — „תורה מציון” שנה ה', חוברת ד' (תר״ס), ס״י כ״ה, דפים כ״ז—ל״; [בהמשך זה, הוא מביא מכתבים מר' חיים ברלין על העניין הנידון]; שנה ו', חוברת ד' (תרס״א), ס״י כ״ט, דפים ל״א—ל״ה; שנה ז', חוברת א' (תרס״א), ס״י א', דפים א'—ג'.

[נגד היתרו של רב צעיר לישא בשבת באודיסה בספרו "תיקון שבת". בתחלת פרק ב', יכתוב הרד"ש סלושץ, שהיה מו"ץ באודיסה בימים ההם: "חט' חטא בימים האלה "רב צעיר" אחד, אשר מינות נורקה בו, ובחפצו להתגדר או לעשות נחת רוח למרעיו החפשים, הרשה לעצמו להכשיל תושבי עיר גדולה באיסור הוצאה בשבת, ובעזרת א"י¹ שהוא מ"ץ שני בעיר קטנה ככף איש, נמצאו לו רבנים אחדים, אשר לא ידעוהו עד כה כראוי, ובלכתם שולל אחרי דבריו המתעים חשבו למשפט כי אמנם ירימו מכשול מעל דרך העם וטוב יעשו בבקשם קולות מקולות שונות, ויגבבו דברים שבמקצתם אין רעיון ישר והגיון צדק" וכו' וכו'].

ערדבערג ש.: די אנטוויקלונג פון דעם אידישען געזעץ אין דריי טויזענט יאָר ("תולדות ההלכה" איז אַ ניי ווערק וועגען דער געשיכטע פון אידישען געזעץ פון פראָפ. טשערנאוויץ) — "דער טאָג" יארג. א.א.וו. נומ. 10.283 (מערץ 28, 1943). ציוני: מכתב מאודיסה — "המליץ" שנה מ"ג, גליון 103 (כ"ב אייר, תרס"ג).

[על רשיון שר העיר ושר המשטרה באודיסה, בהשתדלות הרבנים מטעם ד"ר משה קרפס ור' חיים טשרנוביץ, לשלוח מודעות לכל בתי הכנסת להתאסף ביום י"ד באייר לתענית ולעשות הזכרה לקדושי הפרעות בקישינוב ונוסח המודעה על גורת תענית ציבור מלבד חולים וחלשים וכו' ושבבוקר "יתאספו כל העם בבתי הכנסיות להתפלל בצבור בשעה קבועה וגם המלמדים יבואו עם תלמידיהם להתפלל בשעה הקבועה עד שעה אחת עשרה ולא יותר, וסדר התפלה וכו'. בין החתומים גם חיים טשערנאוויץ, חופ"ק, וסגן הרב מטעם"מ". וכפי הנראה הוא גם מחברה של המודעה].

ציוני: מכתב מאודיסה — "הצופה" שנה ב', גליון 402 (... תמוז, תרס"ד). [על הספרו של רב צעיר את הרצל].

קוטלר ז.: מכתב מאודיסה — "הצפירה" שנה ל"ב, גליון 11 (כ' שבט, תרס"ה).

[על נאומי רב צעיר על הרמב"ם, במלאת שבע מאות שנה לפטירת הרמב"ם, בבית הכנסת של הברודים ובבית הכנסת החדש, והתחרותו של הד"ר כרפס בזה].

*: פרשת בחירת "רב מטעם העדה באודיסה, אשר חכו אליה כשלוש עשרה שנה מיום מות הרב ח"י גורלאנד בשנת 1893". שמות המועמדים וביניהם "הממלא מקום סגן הרב באודיסה ת. טשרנוביץ, ובחירת אווינוביצקי, טשרנוביץ ופען לסגנים [ר"ח טשרנוביץ 363 קולות נגד 161] — "המליץ" שנה ל"ב, גליון 263 (כ"א כסלו, תרס"ד).

*: חדשות שונות — "הצפירה" שנה ל"ו, גליון 36 (כ"ו שבט, תרע"א).

(1) אביו זקנו, הוא הרב ר' שלמה יצחק דרוזד.

(2) שבין רד"ש סלושץ כיוון להמעיט את ערכו. ר' שלמה יצחק דרוזד היה רב ולא "מו"ץ שני", כפי שיכתוב עליו. הוא היה גדול בתורה ובמעשים ומראשוני חובבי ציון. היתה לו השפעה עצומה על התפתחותו של רב צעיר. ראה פרק זכרונות רב צעיר עליו: "זקני הרב ר' יצחק שלמה דרוזד" ב"בצרון" כרך י"ח, חוברת ו' (ניסן, תש"ח).

[על בירור משפטו של ר"ח טשרנוביץ בבית הדין הגלילי באודיסה על אשר הרשה — בהיותו סגן הרב מטעם"מ באודיסה — לרב רוחני לסדר גיטין].

* : בועידה הארצית של ההסתדרות לתחית השפה והתרבות העברית [בקיוב] — "הצפירה" שנה ל"ו, גליונות 23, 24 (י"ב, י"ג חשוון, תרע"א).

[תוכן נאמו של ר"ח טשרנוביץ בועידה זו והווכחים ע"א].

קלזנר יוסף ד"ר: דרכי לקראת התחיה והגאולה (1955).

[בחלק א', "הוצאה שניה מורחבת ומתוקנת", פרק י"ב, ע' 175—183, על הישיבה באודיסה ור' חיים טשרנוביץ].

קרטל ג.: טשרנוביץ חיים (ערך) — "לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים", כרך ב' (תשכ"ז), עמודות 41—44.

ראזנפפלד ש.: [וועגן "בצרון"] — "דער טאָג" יארג. VXX, נומ. . . . (נאוועמבער 23, 1939).

ראזנפפלד ש.: דאָס הייליגע פייער ווערט ניט פאַרלאָשען פון "בליץ קריג" (אידישע וויסענשאַפֿטליכע ארבייט אונטערן דרוק פון מלחמה) — "דער טאָג" יארג. AXA, נומ. 10.271 (מערץ 16, 1943).

[על אודות "תולדות ההלכה" של רב צעיר].

רובינזון ש. [שמשון ערדבערג]: פראָפּעסאָר טשערנאָוויץ האָט נאָך מיט ניין יאָר צוריק געפאָדערט אָז אידען זאָלען פאַרקלאַגען ענגלאַנד פאַר דעם וועלט־געריכט אין האָאָג (די אידישע אָגענטור האָט איצט פאַרקלאַגט ענגלאַנד פאַר'ן וועלט־געריכט. — פאַראַלעלען פון אַזוינע געשיכטע אין דער אַלטער פאַרגאַנגענהייט. — אַ שמועס מיט פראָפּעסאָר טשערנאָוויץ) — "דער טאָג" יארג. VXX, נומ. 8859 (ג' איר, תרצ"ט — אפריל 22, 1939).

* : ליטעראַרישע נאַטיצען (רב צעיר שרייבט וועגן ר' יוסף קאַראַ אין דעם "בצרון") — "דער טאָג" יארג. AXA, נומ. 11.694 (יאנואר 25, 1947).

יהדות צרפת בסימן תמורה / סוף מעמוד 163

התערוכת בצרפת בעשרים וחמישה אחוז מכלל הנישואין היהודיים ואילו בעריי השדה המצב בנידון הוא הרבה יותר חמור מאשר בפאריס הגדולה. אחוז גבוה מבין נשואין אלה הם נשואין אורחיים. הישיבה המשותפת על ספסל הלימודים בבית הספר ובאוניברסיטה של יהודים ולא־יהודים עושה כאן את שלה ומחאת ההורים היהודיים אינה מסייעת הרבה לתיקון המצב.

יהדות צרפת, שימיה כאלף וחמש מאות שנים חיה וקיימת, אך מאבדו של ה"המשך" הלאומי שלה מחריף והולך משנה לשנה. ראיתי בעיני שוב יهودי חי ותוסס, שעיני חלקים גדולים ממנו נשואות לישראל כיום יותר מאשר באיזו שהיא תקופה אחרת בתולדותיו. לנו נשאר רק לקוות, שמאבק־איתנים זה בתוככי הסביבה הזרה, לא יהיה לשווא!

דברי הערכה מאוחרים*

(ובכל-זאת לעולם לא מאוחרים)

מאת י. זמורה

(אפילו לקורא "ותיק" ומתמיד, כמוני, קורה, שנעלם ממנו ספר חשוב ורב-ערך. הנה כי כן, — גרם מזלי, לצערי, כי רק בימים האלה נודמן לי לקרוא את הספר הנ"ל, שהייתי ניזון על-ידו במידה יותר טובה בשנות צעירותי, והייתי לומד ממנו ומסיק מסקנות, שעכשיו אין להן אותו תוקף ותועלת שהיו עשויים להשפיע עלי בזמן הנכון).

* * *

כותרת-המשנה שנקשרה לספר על-ידי המחבר — "פרצופים והערכות", מתכוונת לומר שיש, כביכול, איזה הבדל בין "פרצופים" לבין "הערכות"; כלומר: "פרצופים" — משמע תאורי-דמות, על פי הרושם האישי בלבד, לפי הזכרונות השמורים עם המחבר, ואלו "הערכות" — משמע דברי-הערכה ספרותיים, משהו יותר מאשר דברי-בקורת שכיחים. ואולם, מי שיקרא את דבריו של רב צעיר בספר זה — יוכח על נקלה, כי גם מה שהוא מייחס לסוג "פרצופים" אינו סתם תיאור "חיצוני", שכן גם ב"פרצופים" יש משום הערכה, כי רב צעיר היה מחונן, בלי ספק, בחכמת הפרצוף; תיאור פנים, תיאור מצב-דברים פרטי, הרצאת שיחה, שרטוט תווי-פנים, תנועות יד — כמוהם כהערכה. רב צעיר — פיענח את כל אלה, ובתווי-פנים, בשיחת-חולין גילה דווקא את אופיו של בעל הפרצוף. בחלק זה של ספרו — "פרצופים" — כמוהו כצייר חכם, המצייר דיוקן של איש, ואתה מוצא בדיוקן זה לא צילום חיצוני גרידא, אלא את נפשו של המצייר, את הלך-מחשבותיו, את הרגשותיו, שכן כל אלה משתקפים בפרצופו של האיש; כלומר: כל דיוקן אמנותי כמוהו כמו דיוקן רחנני (מלבד זה שהנו גם דיוקן פיזי).

* * *

זה יחודם וזו מקוריותם של זכרונות רב צעיר, שכמוהם כדברי-הערכה, שכן המחבר סיפר מקרים וארועים שהם אופייניים לאיש, — אם לאחד-העם, אם למנדלי מו"ס ואם לח. נ. ביאליק וכו'. הוא לא שמר בזכרונו אפיזודות של מה-בכך, סתם מראות ללא משקל וללא חשיבות, אלא דווקא כאלה, שיש בהם משום אפיון, משום גילויי טעם, מגילויי כוחות גנוזים באיש; ואשר על-כן יש לפרטים שפורט רב צעיר — משקל של סיפור, ערך של עלילה, כמו בסיפורו של מספר. יש ב"פרצופים" של רב צעיר משהו שהינו יותר מפירוש ואף יותר מהערכת יצירתם של הנידונים, שכן הוא נוגע בשורשי-הדברים, בהליכות האיש, משהו של "בכוסו, בכיסו ובכעסו", שעל פיהם, כידוע, — ניכר האדם כמות-שהנהו.

(רב צעיר: "מסכת זכרונות, פרצופים והערכות", הוצאת ועה היובל, ניר-יורק, תשי"ה.

זאת ועוד: מתוך כלל דברי־הערכה והפרצופים, שרב צעיר חלק אותם לשני מדורים: א) חכמי אודיסה, וב) אישים וסופרים — מצטיירת תמונה שלימה של תקופה רבת־פעלים ורב־תהשגים של יהדות רוסייה, בתחום התרבות והספרות. רב צעיר השכיל לתאר "רקע" רב־רושם, אמיתי ונכון, מכל שנוצר, נפעל והושג באותם ימים. אין אלה רק "פרצופים", או רק "הערכות", שכן ניתנה כל האווירה הנחוצה לכך.

* * *

וההערכות מוכיחות, כי לרב צעיר היה חוש בקורתי מובהק, הוא ידע לנסח מעלות ומורדות, יתרונות וגרעונות, והערכותיו שופעות טעם מובהק והבנה, ויש בהם כוח הסברה בעל שיעור.

בסך־הכל, — אף על פי שהספר יצא לאור בשנת תש"ה, כלומר: למעלה משלושים שנה, — טעמו לא פג וערכו לא נגרע, והוא ספר בעל משקל, שראוי וראוי לעיין בו, ללמוד הימנו, ואין ספק, כי אילו ניתנו חלקים ממנו בפני לומדים ומתלמידים — היו הם נשכרים ונשכרת גם הספרות העברית.

דמות "המאהב הזקן" בספרותנו / סוף מעמוד 174

26. אחר נסעך — הכוונה לאחר מותך. והוא שאוב מן הביטוי יום הגסיעה בספרות ימי הביניים.
27. מלת כן כתובה בשולי הדף וכאן מקומה.
28. בקושי אפשר להבחין באותיות מ' ת' ר' ו', ואיני יודע להשלים החסר.
29. עיין, מישאל מ. כספי — מזקנים אתבונן, הוצאת מדרשת שוה"בוקר 1968.
30. ז. אלצ'אהרי, ספר המוסר, המחברת השמינית מהדורת י. רצהבי.
31. שם 28—31.
32. והכוונה היא שאין הוא עמה בלב שלם, אלא בשעת מעשה, בדמיונו הוא משתעשע עם אחרת. בבית זה קיים הד למאמר של חז"ל "אל תחלל בתך להזנותה... זה המשיא את בתו לזקן". כיוון שנתחלף זקן בזקנה שינה המשורר את הנקבה בזכר.
33. שם, המחברת השמינית 127—140.
34. השיר נעתק מכתב היד בספרייה הלאומית בירושלים 3312 8°. התרגום נעשה על פי משה לור במאמרו שירי חתונה פרובנצאליים־קטאלניים, ספר חיים שירמן, ירושלים, תש"ל, עמ' 166.
35. טיידרא — אולי צ"ל טי דרא — שיביא וכן תרגמתי.
36. ותרגומו: מי שעשה ממנו חתן תבוא עליו שנה רעה.
37. עיין, S. G. Armistead, J. H. Silverman, *Folk Literature of the Sephardic Jews* Vol. 1, University of California Press, pp. 226-228.
- תודתי נתונה לידידי פרופ' יוסף סילברמן על עזרתו בתרגום הקטעים המובאים.
38. מרקאברו, טרובאדור בן המאה ה־12 שר על כל הסובב אותו, על זוגות ועל בעלים מרומים ועל קמצנותם ועקיצתם של פטרוני שירה. השפעתו היתה גדולה מאד על הטרובאדורים הבאים אחריו בעיקר בקצב ובמשקל — התרגום שלי.
39. שם של עוף. אפשר לתרגם אף ינשוף.
40. עיין, *The Songs of the Troubadours*, ed. Anthony Bonner, p. 55.
41. סנהדרין לב, ע"ב.
35. תשואות חן לידידי הפרופ' מאיר באומגרטן שכה הרבה סייע בידי במאמר זה, ובתרגום הקטעים ביידיש.

עם עצמי בבית החולים*

מאת י. ד. אברמסקי

רביצ'עיר ושליחותו

בתי באה והביאה דברי־דואר, גם „בצרון“, ואני מראה לה לבתי: „נוסד על ידי חיים טשרנוביץ“, ומספר לה: „חיים טשרנוביץ“ זה הוא לא סתם חיים טשרנוביץ, — — — והוא דיבר עברית בהברה אשכנזית, ומיבטאו ליטאי היה. הוא אמר לי: „אני מתגרה במלאך המות. ולא אמות מרוב ימים אלא בנזלת“. והשנה מלאו, נדמה לי, שבעים וחמש שנה, מאז הדפיס ב„השלח“ את ספרו „תלמוד“, שממנו צמח ליומים ספר־החיים של רבינו ר' חיים טשרנוביץ „תולדות ההלכה“: כי רבינו כל ימיו הלך וגדל, לא פסקה גדילתו. הוא היה מבני־פמליה של „אחד־העם“, אבל לא כאחד־העם: ראשיתו היא אחריתו. אין לו לאחה"ע גילויים אלא גילוי אחד, שנמשך שני עשור־ימים בערך. אחד־העם הריהו כבן שבעים בהיוולדו. הוא נולד רב זקן, מיושב ויושב בישיבה, יושב בראש. רביצ'עיר, קלונזר, גדלו, וטובה אחריתם מראשיתם. יפה פתחו, אבל נדרשה להם אריכות־ימים לשם אורך־ימים, למען יעמוד שמש ימים רבים — מאותם הפעמים כתב דוד פרידריך שטרויס, בהרצאותיו על וולטר: לו וולטר מת עד שהוא בן חמישים לא היה נזכר כלל, ומחמישים ואילך זכרו קיים. מאותם בני־משפחה של רביצ'עיר שהכרתי — לא את כולם הכרתי — חביב היה עלי בנו, מנהל־עבודה בפרדס, שלבו היה צלול עליו ולא עכרתו מרירות ולא התנשא, ובארץ נפטר. והיה בהיות רבינו כואב בתוקפו של אבל — אז ראיתו בכל צעירות־רוחו ובחיותו. כמה פעמים באתי להראות לו פנים, ובאותם הפעמים גילתי פנים תקיפות, כמעט תוקפניות: שוב ושוב נתגלגלו הדברים על האוניברסיטה של ירושלים, שלא נתמנה בה רבינו. ומרובים שינויי־גירסאות וחילופי־נוסחאות בסיפור זה. לרגע נתעלמתי מן „היושבים“ לפני, לפני מי אני יושב, והתחלתי מדבר, ואת כל לבי הגדתי: רבינו, רב צעיר, ישמעוני נא: רק גוי צריך ויכול לבוא ולאמור: גירוני על מנת שתעשוני כהן גדול. אבל כהן לעולם כהן הוא, גם באין לו בית־מקדש. וכי רבינו הוא „רב צעיר“ רק כשהוא פרופסור בירושלים ולא ראש בית־המדרש למוזיקה שם או פרופסור־חבר או פרופסור־אורח? אלא שרבינו רצה לשבת באשר הוא שם. הוא לא רצה לעלות לארץ־ישראל, בלשון אגדת־החסידים, שהבעש"ט לא ראה עקבות־רגליו בארץ־ישראל, אפילו ראה את כל עצמו שם. ומזלו חזה: בגלות־אמריקה הגיע להתחלה חדשה והריהו שוב רב „צעיר“, נקוד על „צעיר“ ועוד יומו גדול!

ואמנם, יש בדברי אמת יותר משידעתי אז. בארץ־ישראל היה רביצ'עיר גומר את חייו בלי גולת־כותרת, זולת כותרת בעתונים. בגלות־אמריקה נתחדש וחזר והתגבר והתחיל נובע. פקדוהו ימי־שפל והי ערב בחייו, ולעת ערב התלקח. הוא יצא למערכה ולפיד בידו. הוא התבצר יפה: „בצרון!“ ואל נטען טיעונן זה: „בצרון“ בשעתו אינו „השלח“ של קלונזר בשעתו. קלונזר היה עורך. קלונזר היה מן הבונים הגדולים ביותר, מאומרי „הן“ לספרות העברית. בנים גדל וטיפח קלונזר. רביצ'עיר היה איש־מלחמות, איש־דעות, אבל — „רב“: כהן גדול ב„שעורים“. ולא בספרות יפה — בשירים וסיפורים. לא איש „מסה“ — אלא איש־מריבה־וחילוקי־דעות. אף הוא מילא שליחות לאומית ומילא שליחותו שלו: — „תולדות ההלכה“!**

„הרופים באים, הרופים באים“:

זוג עולים חדשים, צעירים ונחמדים, באו לבקר אצלי. וכדרכם, הם מסרהבים בי לדבר אלי ולדבר אליהם עברית. ואני קצרה רוחי: זקן אני. לא מורה אני להם, אלא לכשירצו ויתנו לי פתחון־פה, איש־שיחתם אני. לא לי

(*) ראה „בצרון“, כסל־טבת, תשל"ו.

(**) אני נתון עתה חולה בבית־חולים. ובביתי שלי חיברו רבי־כמות על „תולדות ההלכה“, שעסקתי בכתיבתו בין־המחלות, עסקתי בו ימים רבים, והלאוי ואראנו, את חיבורי זה, נדפס.

שיחת-ילדים: זו מוציאה אותי מעולמי, עולמו של זקן הדוהר קדימה, לקראת הקץ. לא שאני מ"דוחקי-הקץ", אבל אדע: אין דרך-שובה לשוב לאחור, אל מה שהיה, בטרם אלמד קרוא וחושב. מה שיפה לנכדתי יפה לה. אני לא עוד אהיה ילד, וחברת-נכדתי אינה עונג לי. הלא אבקש לי שמחת-גילי בבני-גילי. שיחה בכל לשון שאתה שומע היא מתענוגות-החיים, אפילו ברוסית, ובלבד שיהא בה די בטא את הלב ואת אשר עם הלב. הן באים לשיחת-מבוגרים, לא לשיחת-ילדים, ופתאום ואני גועה בבכי: ביני לביני זכרתי חוסר-נעורי, ימי-שבריי: רעבוני ורעבון-ביתי. אפילו בחלומי לא היה צליל-לחם מתהפך בביתי, אפילו לחם שעורים (זה פסוק נורא, מן הנוראים ביותר, מן הגדולים ביותר בתנ"ך; רק מי שרעב ימים רבים ידע מהו פסוק זה "הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים מתהפך במחנה מדין") לא נראה לי בחלומי, ואולם ימים רבים, לילות רבים עוד חלמתי והנה צליל עברית צלולה עולה באוזני. לצלילי העברית צללו אזני, כי עיני ראו את הקולות העבריים הערבים לאוזן ושמעו את הצלילים היפים ביותר: כשוכיתי, בחסדי-השם, לעלות ארצה-ישראל, קרבוני אנשים אחדים, את חסדם ציוו לי. אדם אחד מאלה היה משאיר את הנשים לבדן, ולי היה אומר: בוא, נדבר עברית, וברית היתה כרותה לשפתיים של אותו איש: חיכו הגה עברית, הוא פעל עברית, וכי דיבר — היה רומה עברית. ושמו: דרויאנוב. אדם אחר, סמיאטיצקי, ועוד אחד: אברונין.

עכשיו, שאתה רואה, שלשון משיבת-נפש נגרת בפי חזיר ופה שהוציא אבנים טובות ומרגליות נתמלא עפר ואפר, כמעט קשה לא להעשות "אחר", כי גם עתה יש עברית, אבל זו עברית אחרת. עתה בטלו אותן הטוחנות שטחנו תורה וחכמה וספרות והוציאו סולת מסולתת ושחקו היטב, שחקו יהודי נפלא, בעין יפה, כי היו אלופי-ההומור היהודי. עתה יש "חכמה" — של — עברית, יש "חוליות", ואין שלשלת, אין רצף-של-עברית, עברית שתוכה רצוף אבנים טובות: יש הרבה אבני-חצץ ובמקום מרגליות — חול... לא חינם געיתי בבכי: ביני לביני זכרתי, ביני לביני אזכור, ובעודי בכח אבכה: כי גונב גונבתי מארץ-העברים, ואליה תשוקתי. וכל ימי אני מבקש לחזור אל המקור, ועוד לא שבתי — — —

בין-ערביים. עמירה, חמדת-עין ומשוש-לב, באה מרמת-גן לבקר אצלי, ומצאתני בוכה, רצתה לדעת על מה ולמה הבכי. ואני העלמתי ממנה. אמרתי לה: אך, כי תעזיבני לאנחות, ועוד מעט והלכת ממני. אבל בכיתי, וכל כולי בבכי זה: ילדי הרך, השם יקום דמו, ימים וחודשים לא אוכל לזכור מה היה מראה פניו, לא אדע איך נראה. לא אראנו עוד בחלום. לפנים היה נגלה לי בחלום-הלילה. ואולם אברונין ודרויאנוב וש. פרלמן עד היום אראה אותם בחלום. מפעם לפעם ישנה חלום זה; הם נראים אלי ועברית ידברו אלי.

עם ערב באו יוסף ושמואל, ואני גליתי להם את סודי זה. הם בלעו את הסוד, ואני ידעתי: הוא בא אל קרבם, ופיהם חתום ושפתיהם חשוקות.

במחיצתו של דרויאנוב. —

אחת-עשרה וחצי בבוקר. "מי נשקני פתאום"? יוסף! יוסף! מה לך פה עכשיו, בשעה זו?
— שמע, יעקב דוד: לכבוד הבראתך הבאתי לך משהו. קבל ברצון מתנה זו. נתן לי — ונעלם.

פתחתי — הולם-לב ופועם-רקות באו עלי: "כתבים לתולדות חבת ציון", ועל כל כרך וכרך הקדשה בעצם כתב-ידו של דרויאנוב ליעקב קלצקין. קלצקין מסך עוו בעברית ונסך עליה חן, רצונך לראות מה בינו לבין האחרונים, הוא תירגם והם מתרגמים. הוא תירגם לא רק ברוח בלבה, אלא גם בשאר-רוח. ואילו האחרונים שתירגמו מה שתירגם הוא, ניטל מהם שאר-הרוח הזה. גרעה קומתה של העברית אצלם. זו עברית של עמק, אבל העברית שלו עברית-הרים היא, עברית-פסגות, של מי שפסג ועלה. על ר' חייא הגדול כל מקום שבא, אמרו: שם ר' יהודה הנשיא. יעקב קלצקין כל מקום שבא אמרו: שם הוד, שם נשיאות וכבוד, שם העברית כולה: עברית יחסנית, היודעת יחוסה ושומרת את יחוסה ואת כבודה.

דרויאנוב, לא רבים הם האנשים שמתעורר בך הרצון לחזור ולראותם.

משנת האדם של אריק פרום

מאת גרשון הורגין

א.

ישנן דעות שונות על דבר האדם ומהותו, מהן המדברות בגנותו ויש המספרות בשבחיו. החושבים הנוטים להנמיך את שיעור־קומתו של האדם מזכירים לו שראשיתו בטיפה סרוחה ואחריתו, או תקוותו, רימה. האדם, לפי דעה זו, מלא שגיאות וחטרונות כרימון. יצר לבו רע כל היום. עולם האדם הוא עולב השקר. חשיבותו של העולם הזה הוא בשימושו כפרוזדור לעולם שכולו טוב. עולם האמת שבו יכולע המוות לנצח. פרום דוחה את הדעה הפסימית הזאת הרווחת בתחום הדתות והפולחנים. גישתו למשנת האדם היא הומאנית. האדם, לפי דעתו, הוא בכח אוצר של טוב. הוא הגהו חמדה שגנוזים בה סגולות נפש וכשרונות מעשה. ישנה אפשרות לאדם, אם התנאים נוחים, לעלות מעלה מעלה ולהגיע לרמות של מדע, מוסר ואמנות.

אם נסתכל, אומר פרום, בתולדות התרבות ניווכח שהאדם צעד צעדי און בדרך העולה אל התפתחות רוח וסגולותיה. גדולים לאין ערוך הם הישגי המדע. נקל לשער ולחזות מראש שלא ירחק היום ושולחן ערוך יהיה מתוקן לכל דכפין, בתנאי שהאדם ירסן את הפיריה־והריביה שלו.

מה מניע את האדם, שואל פרום, לחולל גדולות ונצורות, ולשנות את פני האדמה? האדם, סובר פרום, נדון מראשית ברייתו לשנית. נפשו נתונה תמיד בכף־הקלע של רחשים מתרוצצים, רעיונות נפתלים, סתירה וחויב מחלחלים ברוחו. רוז האדם, הוא שדה־קרב בין חלום ומציאות, השמא והוודאי, בין הראוי

מה מעטים הם האנשים שאתה מבקש לוועדם עמך, לזמנם זימון אחר זימון. יש סופרים גדולים, ואינך מבקש כלל לראותם, או יוצא ידי־חובת ראייה בראיה אחת (אחד־העם; ל. נ. טולסטוי), ויש סופרים או אנשי־חן שלו אתה יכול — היית רץ לקראתם תמיד, בכל עת ובכל שעה: ביאליק וברנר ושלוס־עליכס; הרב מוא"ה ודרויאנוב.

בימינו יודע דרויאנוב בשל "ספר הבדיחה", הוא "ספר־ההתגלות", התגלות נשמת האומה. זה ספר־שליחות, ספר־"כינוס": הלא לא לקח מן המוכן. הוא נתן, את חייו נתן על ספר זה, את הבדיחה של העם נתן לעם. העברית אמרה שירה, אבל עוד לא אמרה בדיחה. בא דרויאנוב ופתח לה ופיתה אותה. לכאורה הוא מפוז ומכרכר עם האימהות ועם האמהות. לכאורה כל ישראל יש להם חלק בבדיחה.

אולם בפועל זהו ספר־יצירה של דרויאנוב.

דרויאנוב ראה ושמע ודיבר וכתב, כל חושיו השתתפו בעמלו. צריך היה לספר לעצמו ולכתוב הכל. הוא האזין לכל בדיחה ואיון אותה במאזני־העברית. הוא תיקן את הבדיחה היהודית והתקין אותה.

ובדבר הזה הגדיל עשה מי"ד ברקוביץ. ברקוביץ — "שלום עליכם" היה מונח לפניו כולו, כתוב בכתב וטבוע בחותמתו. לא היה צריך לתור אחריו ולבקשו במרחקים. דרויאנוב תחילה היה כונס, אחר היה קונה בשינוי־צורה. ספרו של דרויאנוב הוא מלאכה ויצירה כאחד.

ב"ספר־הבדיחה" נושקים הנשמה היתירה עם החולין. שבת־המלכה גוחנת על יום־גלות ארוך. גם "ספר־הבדיחה" הוא "ספר־הדמעות" לפי דרכו: גם דמעות מרוב צחוק.

ל"ספר הבדיחה" מובטח עתיד: כי ספר גדול הוא לאומה. וגם המשך לו יבוא. יבוא מגנזי־הנשמה של העם, מכוחות־היצירה של העם.

אבל כמוהו לא יהיה. הוא חתם ונחתם עם התקופה שנסתיימה בשואה. על סף התקומה.

ואני זיתי להיות מאנשי־מחיצתו. ועדיין הוא נגלה אלי מפעם לפעם בחלום.

המצוי. האדם הוא מאמין וכופר כאחד. כמאמין אין לו אמונה בשכלו, ככופר הוא מכריז שאין שכל באמונה. כך הם חייו של האדם. הוא נתון בשניות, אחוז בין שתי רשויות ואינו יכול לנזח מן הספק.

לא כן בעלי-החיים, אצלם קיימת הרמוניה בינם ובין סביבתם. נפש החי אינה שדה-קרב של התרוצצות יצרים ורעיונות. בחיי האדם קיים פער ותהום רבה רובצת בין האדם וסביבתו, אין הרמוניה ביניהם. סיבת הפער הזה מצוייה בנפש האדם. גדולתו של האדם היא בהכרה עצמית, או בתהליך חשבון עולמו וחשבון חייו. האדם יכול להסתכל בנפשו ולחזות את עולמו החיצוני על קורתיו ותופעותיו. הדמיון, הזכרון והשכל הם תפארתו של האדם. הם הינם מקור אשור וגם שורש אסונו ויגונו. התפתחות האדם גרמה לכך שהוא נעשה מעין יוצא-דופן בעולם הטבעי. האדם הוא חלק מהטבע. הוא נתון ואחוז בעולם של מקרים, ותאונות וחוקי הטבע.

אין לאדם שליטה על חוקי הטבע. יש לאל-ידו להשתמש בחוקי הטבע ולפעול על ידם גדולות ונצורות אך אין ביכולתו לשנותם. האדם הוא בטבע, אבל שכלו, דמיונו וזכרונו מוציאים אותו מחוץ לגבולות הטבע. בשכלו יכול האדם להסתכל בצבא השמים הסובבים במסילותיהם שנים אינן-מספר. האדם יכול בדמיונו לחרוג מגבולות הזמן ולהסתכל בעבר ולחזות בעתיד. בגופו כפות האדם אל מקומו וזמנו. יודע האדם שהוא בן-חלוף, כל יום ויום מקרבו אל קיצו שאין מפלט ממנו.

ב.

האדם אחוז במצודתה של השניות, של דבר והפוכו. קיום האדם שונה מקיום החיות. כל בעלי-חי שרוי בשלווה כשמוזננתו מתוקנים לו. הוא חי כמו שחיו אבותיו, ללא תמורה ושינוי באורח החיים. לא כך היא מנת-חלקו של האדם. אין האדם חוזר תמיד על אורח-החיים של אבותיו. בתחום האדם מעשי האבות אינם, בהכרח, סימן לבנים. קיום האדם מלא בעיות כרימון. הוא מבקש תכלית לקיומו ומשמעות לחייו. הוא צפוי תמיד למכת השיעמום, שאינה פוגעת כלל וכלל בחיות ובהמות. האדם אינו יכול לשוב אחורנית להיות גבור ציד או לגור במערות כמו שעשו אבותיו הקדמונים. האדם מטבעו הוא בעל-חי מתקדם. דחפי יצירה סוכנים בו תמיד. יצריו ממריצים אותו לצעוד קדימה וליצור עולם שהאדם יהיה בו בן-בית. בעולם כזה מבקש האדם לשבת בשלווה, אבל נחלת האדם לא תשפור עליו. מנוחה ושלווה אינם מנת-חלקו. כשהאדם מגיע לאיזו רמה של התפתחות, הוא שואף ומתגעגע למדרגה רמה יותר. אין האדם יציב ושריר בהישגיו. רעיונות וחלומות תוססים תמיד ברוחו. האדם מטבעו הוא בעל חי חוזה וחולם. הוא שואף לחרוג ממצויאיתו. הוא הנהו נודד ברוחו ובגופו, נודד נצחי במקום, בזמן ובאופק הרעיונות.

ג.

מטבעו של האדם, אומר פרום, לשגות בסקרנות. הנסתר הוא, לפעמים, ידיד-נפש האדם. הוא מוקסם מהנעלם. הוא חוזר אחר המופלא ממנו. האדם חותר להפוך את הבלתי-ידוע לידוע. ענינים שהם למעלה מבינתו הוא מבקש להסביר בק"ן טעמים. האדם מפרש את חייו ואת תעודתו על האדמה בפירושים שונים שכולם כרוכים משונים הם. מלכו בודה האדם משמעות לחייו. האדם מבקש להימלט מן השניות. הוא רוצה באחדות בינו ובין עולמו, בינו ובין זולתו, בינו לבין עצמו. האדם מבקש לעשות שלום בינו ובין הטבע. הוא שואף לכונן הרמוניה בינו ובין סביבתו. שאיפה זו משתקפת בשיטות הפילוסופיות השונות. שיטות אלו, לפי פרום, הן חזונות האדם על העולם ועל חייו. בשיטות אלו תוסס רעיון מרכזי אחד שהוא יסוד היסודות במערכת המחשבה שבכל שיטה, הרעיון המבקש לתקן את האדם והעולם באחדות והרמוניה. השיטות הפילוסופיות השונות מבקשות לתאר את העולם על תופעותיו ומקרינו כחזיון אחד החדור חוק אחד שכוחו יפה בשמים ובארץ. גם הדת שואפת ללמד את האדם שהכל בעולם מ"רועה אחד". רעיון אחדות הטבע ואחדות המין האנושי התוסס בדת ובמחשבה חיוני הוא. לצורך קיום האדם והמשך חייו עלי אדמות.

ד.

רעיון האחדות מהנה את האדם ברגש ההתמצאות כלפי העולם ונותן לו ענין לאהבה ולמסירות נפש. האדם, מניח פרום, אוהב למסור את נפשו בשביל איזה רעיון אשר למענו ייגע ויעמול וימות. האדם חי למען איזה אידיאל, דתי או חילוני, מועיל או מזיק, אמנותי או מדעי.

מטבעו של אדם, גורס פרום "לרתום" את עצמו לאידיאה או תנועה ולמסור את נפשו עליהן. האדם מבקש לשרת, לשמש איזה ענין "רוחני". האדם אוהב ללכת "לקראת נחשים" ולהידבק בענין שיש בו לא יותר מאחיזת-עינים. האדם מטבעו נוטה להיות מאמין אדוק. הוא יוכל להיות אדוק בדתו ואדוק ברעיון הסותר או מתנגד לדתו. כל אדם משתעשע באיזה רעיון או אידיאל, שהוא מעין אבוקה של אור בדרך חייו. הוא מבקש לעשות נפשות לאידיאל האהוב עליו ולעשות לו פירסום בעולם.

בעיניו של פרום באידיאלים אין הכוונה שאידיאלים הם בהכרח נעלים שטוב ונאה לאדם להידבק בהם. יש אידיאלים המובילים את האדם להפסד מחשבה ושיפלות במידות. גדודי היטלר היו מחלאת המין האנושי. הם היו מסורים לאידיאל שטני של שגאה ומעשי אכזריות. כל הטוען שסתם בעל אידיאלים תורם להרמת קרנה של האנושות טועה טעות מרה. בעלי האנקוויזיציה, ובכלל הקנאים הקיצונים של הימין והשמאל, הם בעצם אידיאליסטים. אבל האידיאלים שלהם המיטו שואה על אדם רב.

גם הדת והפולחן אינם חפים מפשע אידיאלים שמביאים הפסד. הדת, אומר פרום, מספקת צורך אנושי להמוני בני אדם. היא מהנה אותם בהתמצאות כלפי עולמם וגם נותנת להם אידיאל שיש למסור עליו את החיים. יש לבדוק בציציותיה של הדת מבחינת הטובה שהיא משפיעה על חברות האדם. הנצרות למשל, התפשטה בעולם על-ידי רצח מליונים של בני אדם. והטילה את מרותה בדם ואש ובקנאות עוקרת חיים. גם מוחמד עשה את דרכו בחרב ואבדן המוני בני אדם. מסירות נפש לדת והערצת גבוריה וקדושיה אינן אמות-מידה למוד בהן את ערכה. ערכה של כל דת היא באנשים שהיא מחנכת. יש דת המעמידה לעולם אנשים השונאים את זולתם, ומטיפים לשנוא את מתנגדיהם ולאבדם מן העולם. תולדות האנושות מלאות רדיפות דת, אלימות, אכזריות ואבדן חיים.

האידיאלים השונים שרווחו באנושיות מתחילת תולדותיה עוררו אותה ולא הניחו לה לשקוט על שמריה. הם גרמו תסיסה ברוח האדם, והתסיסה סימן ברכה בה לאנושות ולהתקדמות האדם בדעת ובמוסר, אין מנוחה לאדם. רוחו תמיד סוער, תמיד תר, מבקש חדשות ושואף לגלות את צפונותיו של הטבע. האדם, הוא תמיד עובר-אורה. הוא עוזב את ארצו ומולדתו ובית אביו והולך לקראת אופקים חדשים. האדם נתון תמיד על פרשת-דרכים ושואל שאלת "לאן?"

האדם, אומר פרום, הנהו הנודד הנצחי. נודדיו לא יחדלו לעולם. הוא נודד באופן פיסית ממקום למקום. חשובה להתקדמות האדם היא תנועתו הרוחנית. המדע החדש ממריץ אותו לנוע ולנוד. כל מחקר מוליד ומוביל למחקר חדש וכן חוזר חלילה. המדע הוא שלשלת של אינ-סוף של מחקרים שייכלו כאשר יחדל האדם עלי אדמות. המדע אינו מניח לאדם לנוח מן הספק. גורל האדם הוא להיות הנודד הנצחי בעולם המדע, המחשבה והאמנות.

Erich Fromm, *Psychoanalysis and Religion*, Yale University Press, 1958; *You Shall Be As Gods*, A Fawcett Premier Book, 1968; *Man For Himself*, A Fawcett Premier Book, 1947; *The Revolution of Hope*, First Perennial Library, 1969; *May Man Prevail*, Doublday and Co. 1961.

יתרון הדג על האדם

(השיר „האהבה” — מפתח להבנת שירת דליה רביקוביץ)

מאת שולמית לבוא

שירתה של דליה רביקוביץ בכל שלושת ספריה («אהבת תפוח הזהב», «חורף קשה» ו«הספר השלישי») מעמידה במרכז קונפליקט בין העולם המצוי, זו מציאות היום-יום על כל מגרעותיה ומגבלותיה לבין העולם האחר הרצוי, הוא עולם החלומות והכיסופים. לכאורה המצוי כורח חיצון המתגלם במשתית החוקים, הערכים, המסורת והתרבות של חברת בני-האדם ואילו הרצוי נתון במשאלותיו של הפרט, אבל באמת המצוי והרצוי כאחד נתונים הם בדוברת השחה בשירים כשם שהם שניהם כאחד נתונים בתרבות בני-האדם.

הדוברת בשירים מעמידה דיכוטומיה בינה לבין זולתה, כביכול «הם» בני-אדם עומדים עליה למונעה מתאוות נפשה. היא מתלוננת עליהם, בועטת בהם מאשימה ומקללת אותם, אבל לשונה — לשון המשאלה הבלתי אפשרית: «אילו» «הלאו» «אפשר» ובעוד «ימים רבים» — מצביעה כי חוקיהם חוקיה, מגבלותיהם וגבולותיהם גבולה. הדוברת יודעת איפוא כי המצוי ממנה ובה הוא וכך אף אי-יכולתה להגשים את משאלות ליבה, דהיינו אין הכוח המגביל חיצון בלבד אלא כוח פנימי הוא. משתמע מכאן כי קונפליקט זה שבין המצוי והרצוי מוצג כאילו הוא קונפליט שבין הדוברת לבין העולם, בין הדוברת לבני אדם, אעפ"י שהוא בעיקרו של דבר הקונפליקט שבין הדוברת לבין עצמה. המאבק שבין הכוחות הללו איננו מיוחד לשירת דליה רביקוביץ בלבד, אלא הוא מאבק עתיק-יומין. ימיו אורכם, ודאי, כימי האנושות כולה. הנושא מוכר איפוא וידוע, אף-על-פי-כן אין הוא נתון בהכרח בכל יצירות התרבות. ודאי שאין הוא הכוח המניע אותן, ואילו בשירת דליה רביקוביץ הוא המשתית, הוא שורש נפשה והשער להבנת עולמה.

יתר על כן, יחודו של נושא זה בשירת רביקוביץ הוא בתרכובת של שני הגורמים הנעשים ארבעה ואלה אינם מוליכים את הקונפליקט לישובו והתרתו. הגורם הראשון הוא המצוי, הגורם השני — הרצוי; הגורמים השלישי והרביעי נגזרים מן השניים הראשונים ובהם מורכבתו של הקונפליקט — מצד אחד הידיעה וההכרה של הדוברת באזולת-ידיה להגיע אל הרצוי, ואף-על-פי-כן, מצד שני, השאיפה הבלתי-מתפשרת להגיע עדיו.

מר וטראגי גורלה של הדוברת בשירים להיות חלק מתועבת נפשה, במצב של אי-יכולת להסתגל לכאן ולעכשיו, להיות שואפת אל מקום אחר וחוקים אחרים מכאן ולתמיד ומראש לדעת כי אל ארץ החלומות לא יגיע אדם וחי.

הגעגועים על ארץ החלומות באים לביטוי בשירת רביקוביץ באופנים שונים החל בקריאת-תגר כלפי החברה, המשך ביציאה למחוזות רחוקים במקום ובזמן המוארים באור אישי; ומשם המשך במחוזות דמיוניים לחלוטין שחוקיהם כיד-הדמיון הטובה על האדם וכלה בלשון השיר, דהיינו באוצר המילים ובתחביר

המרוחקים מן הנורמה של לשון היומיום במידה שהם מזיגה של הארכאי עם האישי והמקורי כאחד.

השנים החולפות, כך טבעו של העולם, מגבירות את אוזלת-ידיה של הדוברת בשירים לבנות לה עולמות אקזוטיים ודמיוניים. המשאלות גשברות ומובסות, הדמיון הולך ומתכהה, הפכחון גובר ויד היומיום משתלטת בהדרגתיות על המראות ועל לשון השירה שבספר השני ובספר השלישי.

אמנם שפע המראות הדמיוניים והעולמות הנשלטים ע"י חוקים אישיים נחלת הספר הראשון המה, אך התבנה המפוכחת של תבנית המציאות ומגבלותיה נוכחת ופעילה אף בקובץ מוקדם זה.

בין שירים אלה אף שיר קצר שלא דובר בו הרבה — „אהבה“. שיר זה מן הראשונים בשירי רביקוביץ, הוא נכתב, כנראה, בהיותה צעירה מאד, והוא אף מזכיר שירי ילדים, אעפ"כ אין מלבושי התם והילדותי כתוכו, שבשוליו נתונה חוכמה מרה של מנוסה בשנים. וזה השיר:

שְׁנֵי דָגִים נֶחְפוּז,
וְיָרְדוּ לְמַצּוֹלוֹת הַיָּם
לְסַפֵּר אִישׁ לְרֵעֵיתוֹ
מֵה גְדֻלַּה אֶהְבֶּתֶם.

שְׁנֵי דָגִים צָלְלוּ
וְשָׁהוּ בְּמַצּוֹלוֹת הַיָּם
וּקְבַל שְׁהַרְחִיקוּ הַלּוֹךְ
כֵּן גְדֻלַּה אֶהְבֶּתֶם.

וְלֹא עוֹד צָלְלוּ אֶל הַחוֹף
אוֹהֲבֵי-מַצּוֹלוֹת-הַיָּם.
יְלֵא הַפֶּה מְסַפֵּר
מֵה גְדֻלַּה אֶהְבֶּתֶם.

טעם אופטימי ועליוז נותן בך השיר בקריאתו הראשונה, החל בכותרתו „אהבה“, המשך בסיפור הקצר שגיבוריו בעלי חיים, וכך אף פשטות ביטוי ופשטות מקצבו וכלה במוטו „מה גדלה אהבתם“ החוזר בו כפזמון. תכונות אלה של הנושא ושל הסגנון כמו מז'אנר שירי הילדים נטולים הם. יתירה מזאת, הסיפור עצמו על התעצמותה של האהבה („מה גדלה אהבתם“, „כן גדלה אהבתם“, „מה גדלה אהבתם“) אופי תמים ורומאנטי לו, שככל שהדגים מעמיקים במצולות, כן גדלה אהבתם והיא הולכת וגדלה לפליאתנו עד אין קץ. ז'אנר האגדה עולה מן המשפט החותם: „ילא הפה מספר מה גדלה אהבתם“. משמעת ממשפט זה האמונה בטוב ההולך ונמשך מכאן עד עולם. כמו באגדה, אף כאן מתגברים הגיבורים על הקשיים והחתחתים וסופם שהם מגיעים לסדר טוב, קבוע ונצחי.

הרושם הראשון של השיר איפוא רושם אופטימי הוא, אולם השיר מחליף את פניו, הופך את משמעותו ונעשה פסימי דווקא בבית האחרון סמוך לחתימה האגדתית, זו המגבירה את הרושם הנאיבי והאופטימי של השיר. שינוי אוצר המילים וסדרו הוא שמעורר את הקורא להתבונן מחדש בשיר. תבנית קבועה לסדר המילים בטורים של שני בתיו הראשונים של השיר. כל בית פותח בנושא: "שני דגים" ובתיאור פעולתם. תבנית זו משתנה בבית האחרון: משתנה מקומו של הנושא "שני דגים" ועובר מן הטור הראשון לשני. אף מבחר המילים משתנה, שבמקום הצירוף המגביל והספציפי "שני דגים" בא הצירוף המכליל "אוהבי מצולות הים". צירוף זה מעיד כי אין הדברים אמורים בסוג מטויים של בעלי חיים אלא בכל האוהבים כולם ובתוכם, מן הסתם, אף בני אדם. אין זה השינוי היחידי, שעד כאן השורה הראשונה הפותחת את שני הבתים הראשונים הציגה את הנושא ואת פעולתו בסדר זה ועל דרך החיוב ואילו בטור הראשון שבבית השלישי מוצגת הפעולה בלבד ועל דרך השלילה: "ולא עוד עלו אל החוף". הכרוז זה שבפתח הבית החותם מפתיעה קודם כל משום שבירת התבנית, אבל עיקר הפתעה בקושי שהיא מעוררת בהגיון: שהרי מהי משמעותו של משפט זה בהתייחסותו לדגים מה פירוש "ולא עוד עלו אל החוף", וכי בחוף היו, הלא בחוף מותם ולא מקומם!

שני שינויים איפוא, אם נחזור ונסכם, מוצא הקורא בתבנית השיר: במבחר המילים וסידרו. הראשון — המרת הדגש "באוהבי מצולות הים", דהיינו יציאה מן הספציפי לכללי והשני כניסתו של יסוד "החוף" שהוא זר ובלתי טבעי לדגים.

שני שינויים אלה מלמדים בראש ובראשונה כי שירנו לא בדגים גרידא עוסק, אלא בעיקר בסמל שהם מעמידים. מעתה במקום דגים, נאמר "אוהבים". מכאן שאיננו יכולים להבין את השיר כפשוטו, באופן מילולי בלבד, אלא נוספת להתרחשות האמפירית משמעות סמלית והיא עיקר השיר. המשמעות הסמלית נעשית עיקר משום שרק ברובד זה מתקבצים כל פרטי השיר לכדי שלימות ובלא סתירה הגיונית כמו זו הנוצרת ברובד האמפירי הריאלי של השיר.

עתה משסבור הקורא כי בכלל כל האוהבים הדברים אמורים, מגיח הוא כי אף האדם בתוכם, שהרי לשון ההאנשה בשיר מרמזת עליו, יתר על כן מי קרוב לנו יותר מן האדם, וכי לא אותו אנו רואים מבעד לכל משלי החיות והצמחים? אבל אפילו הבין הקורא כי לא בדגים בלבד מדובר, אלא אף בבני אדם, עדיין לא תמו קשייו, עדיין תמוהה באוזניו ההכרזה "ולא עוד עלו אל החוף", שהרי בני־אדם בחוף ביתם ומקום מבטחם, ואילו מצולות הם אסונם ומותם (כך ראה למשל את שימוש המלה במקרא: "... ירדו במצולות כמו אבן". שמות, טו, 5. "טבעתי ביון מצולה", ואל תבלעני מצולה" תהילים סט, 3—16). אם כן מה פירוש "ולא עוד עלו אל החוף". כפי שהראינו לא בדגים עוסק המשפט אלא בכלל האוהבים, ועתה מסתבר שאין הוא יכול לכלול את בני האדם בתוכם. קושי זה מוליך את הקורא שיתחיל מבחין בסתירה שבין בני אדם לאוהבים.

שתי מסקנות הסיק איפוא הקורא הגורמות לו להפקיע את השיר מרושמו האופטימי והילדותי של השיר כפי שהוא נראה בקריאה ראשונה מחליקה. כאמור, מסקנתו הראשונה של הקורא היא שעליו להעביר את ההתרחשות שבשיר מן המישור הריאלי למישור הסמלי, לקרוא אותה במלה דגים; והשניה, שאין הכותרת המכלילה „אוהבי מצולות הים“ פתוחה לבני-אדם. בהתאם לכך, חוזר הקורא ומפשפש בשיר מבראשיתו והוא מאירו מחדש עד שרושמו הראשון האופטימי הולך ומתכהה, הולך ונעלם. תחילה הבין הקורא כי „חפזו“ הדגים לרדת לים על שום שקצרה רוחם לחוש זה את זה ולממש את אהבתם. המלה מצולות בקונטקסט זה מציינת — מרחב, עומק פרטיות ואהבה (משמעות המים לפי פרויד). משמעות אלה של המלה „מצולות“ שונות לגמרי ממשמעותה כשהיא באה בקונטקסט של בני אדם, שאז המלה מצביעה על אסון.

עתה עם תום קריאת השיר, כשעומדים זה לעומת זה: החוף — גקודת-המוצא של התנועה; ומצולות הים התחנה הסופית והנכספת. מבין הקורא כי לא באה הנודרותם של הדגים-אוהבים לצלול ולהעמיק בים אלא כדי להתרחק מן החוף.

החוף, צהוב' הוא למצולות הים, וכך, צהוב' הוא לדגים-אוהבים, לפי שמה שהוא טוב לאחד מרע לשני: החוף מציין ישוב בני-אדם ומקום-מבטחם, אך כלייה הוא לדגים-אוהבים, וכך אף המצולות טבעיות הם לדגים ומטיבות עמם, אך כלייה הן לאנשים. לא מקרה הוא איפוא שעלייתה וגדילתה של האהבה היא פונקציה של ההתרחקות מן החוף וירידה אל מעמקי המצולות. כשם שהחוף, צהוב' למצולות כך, צהוב' האדם לדג-לאוהב. דגים המייצגים את האוהבים לא זו בלבד שהם אינם בני-אדם, אלא שבכלל אין הם יכולים להתקיים בין בני-אדם, שהרי כדי להיות דגים-אוהבים חייבים הם להתרחק מן החוף מקומם של בני-האדם. כדי לממש את האהבה הכרח הוא איפוא להתרחק מבני-אדם.

ניגוד תהומי זה שבין דגים-אוהבים ובני-אדם עולה כבר מעצם הבחירה בדגים דווקא מכל שאר בעלי-החיים. מקובל עלינו, אף כי אין זו אמת ביולוגית, כי הדגים אלמים ובתכונתם זו שונים הם תכלית שינוי ביחוד מבני-אדם, שהרי האחרונים טוענים לנזר הבריאה דווקא משום יכולתם להתקשר זה עם זה בשפה מסודרת ומשוכללת. אלמותם של הדגים-אוהבים מקשרת אליהם יפה את האמירה שאין האהבה צריכה למלים, ואם כך לא מוזרה או מקרית היתה בחירת הדגים בתורת מסמלי האוהבים, שהרי מי כדגים האלמים מתאים לכך יותר? הדגים אינם יודעים לספר במילים את אהבתם; לא בלשון כוחם, אלא באהבה, ואילו בני-אדם צוררים בשקי המילים, בני-אדם שאינם אלא צופים מן הצד לכל היותר יכולים הם לעמוד ולספר. יתר על כן, מוגבלותם איננה ביכולתם לאהוב בלבד אלא אף ביכולתם לספר. מוגבלות זו כפולה ומכופלת, ראשית לפי שאין הם יכולים לספר על טיבה ועל מהותה של האהבה אלא עד כמה היא הולכת וגדלה, ושנית לפי שבעוד האהבה לא תיעף לרדת במצולות לצמוח ולגדול, עייפה דווקא לשונו של האדם מלעקוב אחריה: „לא הפה מספר / מה גדלה אהבתם“.

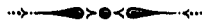
טענות אלה כלפי האדם שאין הוא מסוגל לאהוב, שהוא מוזק לאהבה, שתנאי לקיום האהבה בהתרחקות ממנו, שלכל היותר יכול הוא לדבר אודות האהבה ואף יכולתו זו מוגבלת — זורעות אור אירוני בחתימתו התמימה של השיר והן הופכות את משמעותו עד שאין רושמו נאיבי וילדותי יותר אלא מר ומבוגר. סממני האגדה אינם געלמים מן השיר אלא שעתה צביון אחר להם. לגבי בני-אדם הסיפור אודות הדגים איננו בר-קיום, איננו מציאות אלא הוא שייך לתחום האגדה, לתחום הבלתי אפשר והבלתי מושג. אכן, לגבי בני-האדם הסיפור אודות הדגים, אודות האהבה, איננו אלא אגדה.

השיר התמים, כביכול, מספר איפוא על בני-אדם ועל אי-יכולתם לאהוב. מי שחפץ באהבה, צריך לנתק עצמו מן החוף לפרוש לעולם שאין בו אנשים כדי להתרכז באהבה ולהתמסר לה. בני אדם שמן הצד אפשר יראו באוהבים עוברי חוק כמו מתאבדים, אפשר ימצאו ענין בקורותיהם המופלאים כמו ביוליה וברומאו, אותו סיפור נודע. בין כך ובין כך בני האדם לעולם צופים הם מחוץ למצולות, מספרים את אגדת האהבה בעוד שהם עצמם לעולם אינם אוהבים. טעם אירוני ומפוכח נתון גם במשמעות הצירוף „אוהבי מצולות הים“, שאלה יכולים להיות, למשל, האוהבים מוורונה, ואו הצירוף „מצולות הים“ משמש בתורת מקום, אבל אם המצולות מושא, דהיינו המשפט הוא: האוהבים את מצולות הים, לפנינו לא אוהבים הנסחפים באהבה לשמו של אותו אהוב נבחר, אלא אוהבים לשמה של האהבה; האוהבים את מצולות הים הם האוהבים את האהבה לשמה, ועובדה זו ממעיטה, כמובן, מן התפישה הרומנטית של האהוב הנעשה טפל לאהבה, והיא מגבירה את הטעם האירוני שבשיר.

בשיר זה ממוקדת תפישת-העולם של דליה רביקוביץ בהתגלמותה בנושא האהבה. אל הרצוי אין להגיע אלא בהשתחררות מן העולם הזה מבני האדם ומגבלותיהם; אל הרצוי אין להגיע אלא במוות. מכאן נגזרים מוטיבים שונים בשירת ד. רביקוביץ כמו: העימות המתמיד עם בני-האדם המוליך לסגנון של התדיינות משפטית, קיטרוג, איומים וקללות, וכמו: הבריחה לעולם אחר, למשל, הים והשמים למרות אימת הטביעה במצולות ואימת הנפילה. האהבה עצמה בלתי-אפשרית, את האהוב אין להשיג: כשהוא מושג בספר הראשון אין זו אלא תהליך של הרס עצמי כמו הטמעות תפוח הזהב, ובשירי האהבה שבספר השני: „אילו אפשר היה“, ו„הלואי“ הן מילות המפתח לתיאור האהבה הבלתי מושגת. בספר השלישי האחרון, אין גם שיר אהבה אחד, אין לאהוב ולאהוב גם „מילת אהבה אחת“.

נשוב עתה אל ההכללה שבפתח המאמר: שירת דליה רביקוביץ מעמידה תמיד קונפליקט שבין המצוי לרצוי וכך אף בשיר „אהבה“ קטן גדול זה, קצר ומופלא זה, שהוא עצמו בהתהפכות משמעותו מציין את המעבר שבין האגדה התמימה והאופטימית לאירוניה המפוקחת והמרה.

אוניברסיטה תל-אביב

סיפור אחד — שלוש אידיאולוגיות*

מאת מנוחה גלבוץ

2. „רחמי אם” — סיפור בעל יסודות של אידיאולוגיה משכילית

סיפורו של יל"ג „רחמי אם”, הוא בעל אותו גרעין סיפורי, שמצאנו ב„לילת הרוח”, אך שונה מקודמו במספר נקודות מכריעות לגבי משמעותו של הסיפור ואיכויותו האמנותיות.

2.1 המספר. — סיפור זה, שכותרת המשנה שלו היא: „ספור מי שהיה פרנס”, מנסה לעורר מהימנות ריאליסטית, כאילו סיפור אוטנטי. לפיכך בחר המחבר לספר את הסיפור בגוף ראשון. הבדל זה גורר הבחנות נוספות: סיפורו של יל"ג מסופר בפי הפרנס (האדון הפלמוני) ובפי הגברת, שבאה אליו (אשת הקצין לאפרעדא¹⁹). לשניהם, לפרנס ולגברת, נקודות תצפית והערכה קרובות זו לזו, עד כדי ראייה כמעט אחידה לשניהם. עובדה זאת מצמצמת, למעשה, את זווית הראייה של הסיפור הזה. לעומת רבגוניות של זווית הראייה בסיפורו של סמור לנסקין, שאיפשרו לעיצוב „אני מספר” בעל „דיבור משולב” לראשונה בספרות העברית. ייתכן, שראייתו החד-זוויתית של „המספר” ב„רחמי אם” נובעת גם משום, ששתי הדמויות המספרות משרתות אותה אידיאה, והן לא עוצבו, כנראה, אלא לצורך זה. וכשם שאין גיוונים הרבה באישיותם של הגיבורים, אין גם גיוונים הרבה בדרך של מסירת דבריהם בגוף ראשון. זאת ועוד, הפרנס הוא נציג הקהל והמספר-המשכיל גם יחד. הוא אינו נזקק להביא הלכי רוח אחרים, לרבות הלכי רוח של הקהילה היהודית, אשר בראשה הוא עומד, אם מתוך תמימות²⁰ מסוימת, אם מתוך הערכה מוטעה. לפיכך חלקים הם הדברים ופשוטים, והקונץ פליקט אינו חברתי, אלא אישי, אם כי אינו חריף.

2.2 קונפליקט אישי ולא חברתי. — בסיפור „רחמי אם” בא לידי ביטוי קונפליקט אישי בתכלית, אך מבחינה אמנותית אין ביטוי, לא לעיצמתו של הקונץ פליקט ולא לחריפותו. הוא כה מופנם אצל האם, עד שנפגמת המהימנות הסיפורית. האם אינה חושפת את מוצאה היהודי, כדי לא להפריע למעמדה של הבת בחברה הרוסית, וכן כדי לא לעמוד בדרכו של חתנה ובדרכם של נכדיה. האושר והמעמד של הבת קודמים אצל האם לאמונתה באלהים. כך נוצרת בסיפורו של יל"ג סכימה פשטנית ושקופה למדי, שלא כמו בסיפור של סמולנסקין, ובוודאי חסר סיפורו של יל"ג רמז לקונפליקט חברתי, הקיים בצורתו החריפה אצל ס.

2.3 תמיכה סמויה במנדלסון, או נקיטת עמדה בויכוח סמולנסקין — גוטלובר. — ייתכן, שיל"ג מגלם בסיפורו זה תפיסה המתקרבת לזו של מנדלסון ב„ירושלים”: „מי שלא נולד בברית התורה אינו חייב להתקשר בה, אבל מי שנולד בה חייב לחיות על-פיה ולמות על-פיה”²¹. מן המארג הסיפורי מסתבר, שיש מקום לנישואי תערובת (הבת נישאת ללא יהודי), אך אין מקום להמרת הדת (האם מתה כיהודיה ואף הסכימה לנישואי הבת בתנאי, שלא תמיר את דתה). עם זאת אין מחשבה של המשכיות דתית, ובוודאי לא לאומית. מסתבר שיש בדברים האלה משום תרומה לויכוח סמולנסקין-גוטלובר (מנדלסון)²² והבעת דעה עקיפה בזכות עמדתו של גוטלובר. אם המארג הסיפורי מצביע על כך, על-אחת-כמה-יזכמה שהדיאלוג מצביע על-כך.

2.4 הסיפור. — בפתח הסיפור מצפה הפרנס לגברת ל.. ששלחה אליו מכתב-בקשה לראותו. יל"ג מנסה, על פי דרכו באמנות, לעצב סקרנות רומאנטית וציפיה אירוטית לקראת בואה של האשה, אך הללו מתבדים הדרגתית בצורה מעניינת בהמשכו של הסיפור. האשה מתוארת בקפידה מכובדת מאוד עם כניסתה אל הפרנס:

„והנה אשה לפני לובשת שחורים וצעף שחור כמעשה שבכה עבותה על פניה (. . .) קומתה כתמר ומבנה גווה איתן ויפי פעמיה ענו בה כי אשת יפת תואר במבחר שנותיה מבנות מרום עם הארץ היא (. . .)” (צ"ט). לעומת זה לפני

(*) ראה „בצרין”, שבט-אדר, תשל"ו.

צאתה, ולאחר שגילתה נפשה לפני הפרנס: „רגע אחד ישבה עלובת הנפש דומם” (ק”ג). התמורה מדמות אישה יפת תוארת ומכובדת לאישה עלובת נפש מלווה במטאפורה אנאלוגית של הסרת הלבושים החיצוניים. תאור התפשטותה של האורחת ממשיך אף את קו הציפיות האירוטיות, שהמספר מפתח, בביטוייו הלשוניים ששורשם בתלמוד. כך נרקמת מהימנות יהודית באופיו של הפרנס.

לעומת הרקע התרבותי-יהודי של הפרנס מתוארת הגברת לאפרעדא כבת משפחה „משכילה”, קרי מתבוללת²⁰ היא קיבלה חינוך כללי „תחת יד היוזאיי-טיים”, ואחיה — חינוך כללי ומקצועי ב„בית ספר לסוחרים”. מוצא המשפחה מצרפת הנאורה (המערב!): „כי בארץ ההיא קנאת הדת איננה והבדל המעמד דות לא נהייה” (ק). זאת בניגוד לרוסיה, שאליה נדדו מחמת אי-שקט פוליטי וכלכלי:

פה בארץ הזאת היא מן הנמנעות, כן מפאת חומרי דת הרבנים העומדת בכל תקפה וכן מפאת דתי המלך האוסרים נושאי תערובת, אבל בארצנו ארץ צרפת אין זה (נאהבת גוי ויהודיה וכן נישואי תערובת, מ”ג) דבר יקר ומעשים בכל יום (ק).

דעתה של הגברת ל. על הקהילה היהודית ברוסיה היא שלילית, וטענותיה כשל האנטישמיים. לא די שהיהודים אינם טובלניים בענייני דת ואינם רואים בעין יפה נישואי תערובת, הם גם רודפי בצע בעיניה. כאשר מציע לה הפרנס לשלם חמישה ר”כ לשנה שכר האומר קדיש, היתה תשובתה: „ותו לא? אמרה בשחוק קל, ואני דמיתי כי ממון קורח תדרשו מאתי” (קג). השימוש בצורה הרקדוקית „תדרשו” — גוף שני רבים — „אתם ולא אני”, אינה מעידה על זיקה כלשהי בינה לבין היהודים, להיפך. מנישואי תערובת אלה נולדו בנים המתחנכים עם ילדי המלך ובני האצילים. המוצא היהודי של האם מוסתר בקפידה רבה: „גמרנו אומר להסתיר בסוד את מקור מחצבתנו” (קא). השימוש בגוף ראשון רבים: „גמרנו” מחיל את המשפט גם על האם הזקנה, שאינה רוצה שיבולע לבתה, לחתנה ולנכדיה, עד כי אינה מתודעת אל בנה האבוד²¹ לכשהיא מגלה אותו.

במקום אחד בלבד בכל הסיפור יש התרחקות אידיאית בין שני המספרים, הפרנס והגברת. היא מגלה מעין בושה במוצאה היהודי:

בין תבין כי לא את דעתי חויתי לך ולא אני אבוש ואכלס במקור מחצב-תי, אבל הלא לא אוכל להלוך נגד החיים ולהמיט מוסדות דעת הקהל אף אם נבנו חיץ והטוח בתפל (. . .). מי ימוד את שבת ביתי ואסון ילדי לו נודע כי מזרע היהודים המה (קא”קב).

דעת הפרנס שונה בתכלית מדעתה של ל.:

לא בבנינו ובבנותינו ולא באבותיהם המולידים אותם האשם כי יבושו ממקורם — מקור ישראל, כי אם באלה אשר נתנו את יעקב דראון לכל בשר וישימו את שמו לשמצה ולקלסה לכל העמים. הלא לא בושתי ולא נכלמתי לעיני העמים והשרים ולא נכלמו ילדיך בך לו היתה אמך חתית ואביך אמורי! האם בוש פושקין בהיותו יוצא ירך כושי מקנת כסף, או נסגרו דתות חצר הקיסר פטר לפני הכושי הזה? (קא).

אגב, תיזה זאת של האשמת הגויים במצב היהודים הפכה בתקופת חיבת ציון למרכזית. חרף ההבדל הרב בדעותיהם, מבין הפרנס לליבה של ל. קטע זה הוא היחיד, שבו אין זהות מלאה בין גישותיהם של הפרנס והגברת.

2.5 משמעות. — הסיפור של יל”ג, שלא כסיפורו של סמולנסקין, משרת איפוא את האידיאה של ההשכלה, היינו הטפה לחיי יחד — להתאזרחות בקרב העמים, לחינוך כללי, או כלשון סיסמתו המפורסמת של יל”ג ב„הקיצה עמי”²²: „היה אדם בצאתך ויהודי באהלך”. יש גוון של תפיסתו של מגדלסון את היהדות גם במשפט זה. ההפרדה בין הדת לחיים האזרחיים אפשרית אצל יל”ג ובלתי אפשרית לחלוטין אצל סמולנסקין. יהדותם של האם והבת בסיפור „רחמי אם” היא יהדות הנעדרת את „הרוחני הנצחי” — נוסח רנ”ק המוקדם; את „היצר הלאומי” או „האגני הלאומי” — נוסח אחד העם המאוחר לרנ”ק, לסמולנסקין וליל”ג.

3. „ביום הכיפורים” — סיפור בעל יסודות של אידיאלוגיה אסתטיסטית

3.1 אקספוזיציה. — הפרק הראשון של הסיפור (7—11), שכתב פרישמן הוא מעין אקספוזיציה. מוצגת בו „שרה המשוגעת” כמקרה אחד של „העוברים את הגשר”, המובאים בפנקס של קהילת גרידוב. כמו כן מוצג המספר בשתי זוויות הראייה שלו. האחת — זווית הראייה של מספר-ילד, אשר דמינו משתלהב וסקרנותו מתחדדת מסיפורים שונים ומשונים על דבר שרה המשוגעת; והאחרת — זווית הראייה של מספר-בוגר, זה שאין להטיל ספק במהימנותו. השימוש בראייה הזוכרת-ילדית, ומפוקחת-בוגרת, היא בגדר של טכניקה, שהפכה בעשור האחרון של סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים לקונווציה בסיפור העברי²⁵. ברם שתי הראייות בסיפור זה של פרישמן אינן מעלות ואולי אף מורידות, ובוודאי שאין בהן כדי לתרום לעיצובה האמנותי של הנובלה „ביום הכפורים”. השימוש של „אני-זוכר”²⁶ לא בא אלא כדי להוסיף לסיפור מימד של מהימנות ריאליסטית. בזאת הוא דומה לרצונו של המספר ב„רחמי אם — רשימותיו של פרנס” (יל”ג). להדגשה נוספת של המהימנות הריאליסטית והאובייקטיבית של הסיפור, מציין „המספר”, שאין המקרה המתואר כאן, אלא אחד מן הרשומים בפנקס הקהילה.

3.2 הסיפור לשלבויו. — שרה המשוגעת היתה אלמנה וענייה, אך אין דלותה קשורה באלמנותה דווקא, שכן כאלה היו הדברים מאז ומעולם. „הנמקת” העלילה בעוני קיצוני לקוחה, בלי ספק, מן הסיפור הנאטוראליסטי²⁷. ההתרחשות המרכזית של הסיפור מתחילה אחרי מות האב, זה האירוע המאפשר את סיטואציה המוצא. כך אצל סמולנסקין וכך אצל פרישמן.

3.3 הכח המנגן. — תפיסתו של המספר את „הכח המנגן” של יוסף (האב) היא פרימיטיבית בתכלית: „ורק בקחתו את הכנור בידו בפעם הראשונה ואצבעותיו נגעו אל מיתריו וקולות שונים התמלטו, אז נעור בירכתי לבו דבר מה והוא לא ידע שחרו ואחרי כן מלא לבו רך עדן אשר לא היו עוד כמותם” (13).

ברם נראה, שאין „המחבר” בעל תפיסה פרימיטיבית כ„המספר התמים”. המחבר, פרישמן, מגלם כאן את תפיסתו האסתטיסטית — כשרון האמנות הוא מתת האל. ואינו דומה יוסף המנגן („ביום הכפורים”) ליעל („יללת הרוח”) השרה והמנגנת. הראשון (יוסף) ניחן ב„כח עליון”, נגינתו היא כשרון, היא כח מקורי²⁸, ואילו השנייה (יעל) משתלמת בתרבות ובהשכלה כללית לרבות שירה וזמרה, שהם מסממני ההיכר של החינוך האריסטוקראטי. הבדל זה בולט אף במוצאן של שתי המשפחות: אצל פרישמן המשפחה היא מבני דלת העם, אצל סמולנסקין ראש המשפחה היה למדן עילוי, היינו אריסטוקרטיה יהודית-רוחנית (המצב הכלכלי אינו נזכר בסיפור).

3.4 האם והבת. — אהבת שרה לבתה היא יוצאת דופן, כמעט חולנית, היא זרה ורחוקה מהאהבה המקובלת בכלל, ובמשפחה היהודית בפרט. חברו בה מוטיבים דתיים ואירוטיים: ואז עלתה מחשבה על לב שרה [...] כי טוב וכאשר מת יוסף למען היות אסתר [הבת, מ”ג] אך לה לבדה (15). או:

לפעמים הקיצה הנערה משנתה בלילה, ותראה ותחרד והנה שרה אמה יושבת ערומה על ערשה ועיניה נוכח פניה (16).

יש כאן ניסיון של הסברה פסיכולוגית לקשר העמוק, בין האם לבין הבת. ניתוק קשר זה בידי הבת הביא את האם לרצוח את בתה. ברם פעלו כאן גם יסודות דתיים, שכן אהבת הבת בלב האם תפסה אף את מקומה של האמונה באלהים:

גם בלעדי הסיודור והחומש ובלעדי עזרת הנשים יש לה (לאם) חלק ונחלה בחיים (14).

אסתר, הבת, ירשה מאביה את כשרון המוסיקה. שמיעת מוסיקה היתה מביאה אותה לידי אקסטאזה אירוטית: והיה בקשוב אזנה (...) קול מנגן או מזמר, אז תגהר ארצה ותשכב על

בטנה ותפרוס ידה ורגליה כשוחה, ואז עיניה קמות בחוריהן ואזניה פקוחות וקשובות כמו תשכח ולא תדע כל אשר סביביה (16).

אסתר היתה יוצאת דופן בחברה היהודית, וזו לא הכירה בה ואף לא הבינה לרוחה:

אבל מי האיש ברחוב היהודים אשר יתבונן בה ויבין לה (16).

דעה זאת היא נחלתו של "רחוב היהודים" ולא של המספר והמחבר (גם ברחוב האחר לא שפר גורלה של אסתר). חוסר ההבנה מצד ה"רחוב היהודי" לכשרונה של אסתר, יש בו משום הנמקת העלילה שבהמשך. עזיבת אסתר אל "מעבר לגשר" מוצדקת, כיון שלדעת המחבר, האמנות היא הערך העליון, שלא כסמולנסקי, שהעמיד בראש את הערך הלאומי.

אמה של אסתר אינה יכולה לעמוד בפירודה מן הבת, שאליה היא קשורה קשר אירוטי ומיסטי כאחד. לפיכך, הורגת האם את בתה. הסיפור של פרישמן מתריע ומדגיש לבל תיראה הריגת הבת כתוצאה מבגידתה הדתית. בעניין זה מאלפת הפיסקה האחרונה של הסיפור:

ועוד דבר אחד לי להוסיף על הדברים: מכתב־העתי, קריר ורשוטקי' כתב בעת ההיא לאמר: מגרודוב כותבים אלינו, כי אשה עבריה הרגה שם את בתה יחידתה — ועל מה עשתה כזאת? הלא רק, כי היתה האם אשה מכת ה ח ח ס י ד י ס ובלת נערה מכת החדשים — כן דרכי העם הזה... (47).

קטע אירוני זה מנסה לשלול אינטרפרטאציה חברתית־יהודית (אם כי היא נראית כך בראייה שטחית) ולהעמיד את האינטרפרטאציה על הדגשות פסיכולוגיות בגיבורים אינדיבידואליים. האירוניה נבנית לא רק משום סיומו של הקטע בשלוש נקודות, אלא אף משום העמדת הטעוניהם שבו בסתירה לעובדות, אשר בגוף הסיפור (האם לא הוצגה כלל כאשה מ"כת החסידים").

3.5 הערות למארג האמנותי. — מבחינה אמנותית, יש בו בקטע זה גם משום סתירה לרצון "המספר־הזוכר" לשוות לסיפור מהימנות ריאליסטית. הסיום האירוני הורס כל מהימנות כזאת. המהימנות נפגמת אף מכוחו של הפאתוס הרומאנטי, שהסיפור כתוב בו.

בסיפור אף סטיות רבות, החל בדמויות, שהן כמעט מיותרות, כמו היועץ פלסקי, "המפתה" של אסתר. אין בו צורך סיפורי, משום שאסתר הולכת אחר המוסיקה, מתוכה, ולא אחר האיש, אם כי הוא טיפוס צבעוני ומעניין, המזכיר מעט את טיפוסי גוגול.

מיותרת גם עלילת המשנה בדבר השניים, שעברו את הגשר על־פי פקודת הרבי מקוצק והקימו שם בית מרוח, כדי להיגאל מעקרותם (מעין "מצווה הבאה בעעבירה"). זהו ניסיון ההנמקה ל"תחנת המעבר" של אסתר אל החיים האחרים. גם ההתרחבות של סיפור חיה האומללים של אסתר הנאהבת ונעזבת חליפות, אינה משרתת לא את הסיפור המרכזי, לא את המבע הלשוני ולא את משמעותו האסתטיסטית. אף הריגתה של אסתר ביום הכפורים אין בה הכרח סיפורי, לעומת זאת חשבון הנפש של האם ביום הכפורים, בסיפורו של סמולנסקי, יש בו מהגיון הסיפור. אף הזכרת נשמת האם ב"רחמי אם" של יל"ג מוקיפה גם היא את המעשה ליום הכפורים.

3.6 תרומת הסיפור של פרישמן. — שלושה כיוונים לתרומת הסיפור "ביום הכפורים": א. בכיוון האמנותי — ריבוי הנמקות פסיכולוגיות לעלילה ולפעולת הגיבורים. ב. בכיוון המשמעותי — הצבעה למשמעות אסתטיסטית של החיים. ג. בכיוון מבחנה של יצירת פרישמן בכללה. חשוב לציין, שפרישמן הירבה להיזדקק למוטיב האמן או האמנות לא רק בכתביו הפובליציסטיים, אלא אף בשיריו וסיפוריו, למשל: "ביום הכפורים"; "המבקר"; "חלום הכליף ופתרונו"; "מחולות" ועוד.

4. סיכום. — בשני הסיפורים, "לילת הרוח" של סמולנסקי ו"רחמי אם" של גורדון, יש ניסיון לגלם אמנותית את המחשבה המשכילית המרכזית, שהיתה ביסודה דיאלקטית באופן חריף: המחשבה הלאומית וזו האנטי לאומית, שבתנועת ההשכלה³⁹, כפי שהשתקפו בבהירות פובליציסטית בוטח, הנוכח סמולנסקי־גוטלובר. אצל סמולנסקי יש הארמוניה בין משמעותו האידיאולוגית של הסיפור ובין אמצעיו האמנותיים — סיפור סנטימנטאלי בעל פאתוס רומאנטי ותוכן לאומי⁴⁰. לעומתו משיג גורדון הארמוניה חלקית בין הצורה

הריאליסטית, כאילו מימארת, לבין הנושא האידיאולוגי אקטואליסטי. דמות האם בסיפורו היא בלתי מהימנה ופוגמת בהארמוניה של הסיפור כולו. לעומת שני הסיפורים הראשונים, משמעות סיפורו של פרישמן מורה על העדפת חיים בעלי תוכן אסתטי. בסיפור זה חרג פרישמן מתחום התימטיקה המשכילית והלאומית כאחת ונקלע רובו ככולו לתימטיקה אסתטיסטית, ובזה היה לא רק ראשון בספרות העברית, אלא אף יוצא דופן בה.

אוניברסיטה תל-אביב

16. הכתיב על-פי י"ג.
17. על תופעה זאת של תמימותו של הסופר העברי בתקופת ההשכלה עמד פרופ' הלקין בהרצאותיו באוניברסיטה העברית.
18. משה מגדלסון, "ירושלים" [4], בעיקר 138.
19. על פרטי הויכוח סמולנסקין — גוטלבר, ראה: יוסף קלוזנר [7], 75—102, לרבות הערות.
20. אמנם אמה של גב' ל' היא ממשפחת רבנים מפורסמת באיטליה (פירארא) — משפחת לאמפרונטי.
- יצחק לאמפרונטי (1756—1796), הוציא אנציקלופדיה תלמודית — "פתח יצחק". הוא עצמו היה בצעירותו תלמיד באוניברסיטת פאדובה. י"ג בחר באשה (האם) ממשפחת רבנים מפורסמת באיטליה, בודאי משום המיוזג של דת והשכלה שם. אך תרומה נוספת לשיטתו של י"ג ורצונו באוטנטיות ריאליסטית יש בהזכרתה של משפחה מפורשת.
21. כל סיפור הבן איננו בשני הסיפורים האחרים, לא בסיפורו של סמולנסקין ולא בסיפורו של פרישמן; אף עלילתו אינה נדרשת לעלילה המרכזית בסיפור של י"ג, ולא זו בלבד, הוא אף גורע מן האידיאה הפסבדו-הומנית שביסוד הסיפור "רחמי אם". דחמי האם לבת עומדים ביחס הפוך להתנכרותה אל הבן (אמנם העלילה מנמקת התנכרות זו בהמרת הדת כביכול, של הבן; וייתכן, שיש בזאת משום גילום חוזר של התיוזה של מגדלסון, שנוכרה למעלה, ששוללת שלייה מוחלטת את המרת הדת). המארג המרכזי של הסיפור עומד אפוא בסתירה לסיפור המשנה.
22. "הקניצה עמי" [2]. השיר נכתב בתרכ"ג (1863). מן הראוי לשים לב, שיל"ג החזיק בדעה קרובה לזו בסוף שנות השבעים של המאה זרואשית שנות השמונים.
23. אצל ברדיצ'בסקי מגיעות שתי הראיות של מספר אחד לעיצוב מעניין, התורם למבנה הסיפור ולמשמעותו, כך ב"אויבי" ובסיפורים האחרים מסדרת "סיפורי הזכרון" [1], קלט—קנג.
24. אברדם קריב מביא ב"עטרה ליושנה" [8], בעיקר 142—144, את האמצעי של "המספר הווכר", אצל פרישמן, עד אבסורדיות, וכן מנתח קריב את הסיפור כולו (שם, 161—172).
25. אמיל זולא (1840—1902) היה מוכר לדוד פרישמן, ואף אהוב ונערץ עליו. פרישמן קרא לראשונה בגרמנית, שפה שלמד בצעירותו, ולאחר מכן קראו צרפתית במקור. פרישמן אף כתב על זולא ברשימותיו "מן הספרות הכללית", ירחון הזמן, זילנה תרפ"ה, שנה א' חוב' ז' (יולי), 129—145. בכלל עמד פרישמן בעשור הראשון של כתיבתו תחת השפעתו של הריאליזם (דרך י"ג) והנאטוראליזם (דרך איבסן, בראנדס, הפטמן וזולא).
26. תפיסה זאת באה לידי ביטוי פובליציסטי מובהק בפעם הראשונה ב"מכתבים על דבר הספרות", מכתב ששי משנת 1895, על מגדלי מוכר ספרים; כונס בכתבי פרישמן [81], 70—89.
27. פרישמן קינה והטיף בכתביו לבשורה הגדולה שתביא האמנות לרחוב היהודי. בזאת ראה את חוות הכל. כך למשל, במובאה הבאה: "מאמין אנכי באמונה שלמה כי הלידיק את כל תוכל, ובה נושע גם את עצמו" [16], קכ. בתפיסה זאת יש כבר משום השפעת הויקאדנס האירופי על פרישמן, ואין פלא שתורתו של גיטשה מצאה לה פתח, לאחר כעשר שנים לערך, לליבו של פרישמן.
28. דברים מקבילים דרש פרישמן במאמרי הביקורת שלו בתקופה המקבילה לחיבור הסיפור "ביום הכפורים". למשל, "לא, מעשות' נבקש מהם, כי אם גלגול נפשות". מתוך "חטאות הורים", עברי אנכי, ג' יו, יד בשבט, תרמ"ה (מאמר שלא כונס בכתבי פרישמן בהוצאה כל שהיא).

מפעל חייו של ד"ר שמואל בלקין ז"ל

(לחמדתו של נשיא ישיבה-אוניברסיטה)

מאת חיים ליף

שנים היו הבונים ומעצבי רוחו של המוסד שנעשה מרכז לתורה וחכמה ליהדות אמריקה — ישיבה-אוניברסיטה — והם: ד"ר דוב רבל וד"ר שמואל בלקין, שנסתלק ח"י בניסן, ש. ז.

שניהם היו גדולים בתורה ובמדע, כל אחד לפי דרכו ומדריגתו. «תורה ומדע» — חותמה של ישיבה-אוניברסיטה — לא שימשו אצלם סיסמה בלבד, אלא השקפת-עולם ואורח-חיים, והיא תורגמה לשפת המציאות בצורת מעשים ומפעלים ממשיים. ד"ר רבל הניח את הנדבכים לגידולו והתפתחותו של המוסד ואף בנה את עליותיו בתחום היהדות וההשכלה הכללית. הוא הצליח להעמיד בראש הישיבה ובית-המדרש למורים גדולי תורה ומורים מצויינים וזכה לראות פרי גידולי המוסדות האלה כשהם מחזקים את רוח היהדות באמריקה ושוקדים על תקנת החינוך העברי השלם.

בשעתה היה בהקמתה של המכללה — ישיבה קוליג' — משום מעשה רב, מפעל חלוצי — המכללה היהודית הראשונה בארצות-הברית. ד"ר רבל הבין כמור כן שב-עולם החדש אין היהודי יכול לחיות בהיכל-שן, ללא זיקה לעולם המדע והתרבות המקיפו. ולא זו בלבד, אלא שהיהדות עצמה על כל המטען הרוחני שלה, הדתי-ההיסטורי, הוראות-החיים ואוצרות-המחשבה שבה, לא רק לימוד היא צריכה, אלא גם התבוננות, חקר ובחינה מחודשת לאור ההתרחשויות והתמורות החברתיות, המדיניות והכלכליות במשך הדורות — בגבולות המסורת ובתחומי האמונה. לשם מטרה זו ייסד את בית-המדרש העליון ללימודי היהדות, שנקרא כיום על שמו.

* * *

כשכנס הרב ד"ר ש. בלקין לתפקידו כנשיא המוסד, כבר הוכר כגדול בתורה, כמורה מעולה וכחוקר רבי-ידע-ותבונה, שהתמחה בתורתו של פילון. פירסומיו על פרשנותו של הפילוסוף היהודי-הלני היוו מפנה חדש בפרשה זו. מקובל היה, כי פילון הושפע בעיקר מתורת חכמים יוונים ורומיים. במחקריו הוכיח ד"ר בלקין שאם כי «כליו», לפני ההגיון ודרכי המהשבה של פילון היו שאולים מהפילוסופיה היוונית, הרי פרשנותו נעוצה במסורת היהודית הארץ-ישראלית. לא עברו ימים רבים ואיש האוהל היה לאיש החיים והציבור, לאדריכלו של המוסד אשר עמד בראשו. בשנות נשיאותו של ד"ר בלקין גדל המוסד, התרחב והתפתח כמעט בקצב «מסחרר». הוא שביצע את הרעיון הנועז של בית-ספר לרפואה בראשית שנות הזמישים. רבים היו הספקנים ששאלו: מה למוסד של תורה לבית-ספר לרפואה? ולא מעטים פקפקו באפשרות הקמתו של מוסד כזה, שגם לאוניברסיטות גדולות ומבוססות לא קל לכלכלו. היו גם שחששו שבית-ספר לרפואה יטשטש ויאפיל על יעודו העיקרי של המוסד — לשמש מרכז לתורה ולדעת היהדות.

הצלחת המפעל הגדול הזה, שגידל את שמה של ישיבה-אוניברסיטה, העלה את כבודה ותרם רבות ונכבדות למטרה שלשמה נועד, מבלי לפגוע ברוחו וכיוונו של המוסד שעל "ברכיו" נולד ושבחסותו מפעל זה קיים — הצלחה זו יש לזקוף על חשבון הנשיא המנוח, תעוזתו וכח-הביצוע שלו.

ד"ר ש. בלקין, בחור-הישיבה הראדינגי, הרחיב את "דלת אמות ההלכה" עד שהקיפו "עולם ומלואו" — רשת חינוכית שנפרשה לפני כל צעיר מישראל שוחר דעת היהדות ומבקש להתמחות באחד המקצועות הפרופסיונליים החיוניים — בהוראה, פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית, גיהול מוסדות קהילה, במדעים המדויקים ולאחרונה גם במשפט. מאין בא ל"עילוי", בן עיירה קטנה סיסלוביץ', הכשרון התיכנוני והאירגוני, מעוף-הדמיון והכח לבצע מפעלים שאחרים לא העזו לחלום עליהם?

פשר אישיותו של ד"ר בלקין נעוץ בפשטות אמונתו ובינתו, שתפקיד מכריע ליהדות החרדית באמריקה להמשיך בשלשלת הדורות ובמסורת היהודית הנאמנה לתורה שבכתב ושבעל-פה. אמונה זו, רצופת בינה "מעשית", שדמיון ופיקחון נמזגו בה כאחד, חוללה פלאות. היא שובבה לבבות נדיבים והמריצה את רצונם לכונן בתי-ספר תיכוניים ועליונים לצעירים וצעירות עד שגדל מספרם בכל בתי-הספר של ישיבה-אוניברסיטה במשך ל"ב שנות כהונתו של ד"ר בלקין כנשיא מ-7500 ל-8500.

כדי לעשות את המוסד ישיבה-אוניברסיטה ל"תל-תלפיות" ליהדות אמריקה צריך היה ד"ר ש. בלקין להקדיש כל כוחותיו וזמנו לתפקיד שנטל על עצמו ול"התנור" מתחומי עסקנות ועשייה אחרים. בציבוריות היהודית מחוץ לכתלי ישיבה-אוניברסיטה כמעט שרושמו לא היה ניכר. מטעם זה ודאי, מכיוון שהיה שקוע כולו בטיפוח המוסד וכורע תחת גודל האחריות של תפקידו, לא זכה אף פעם לבקר במדינת ישראל, אם כי זיקתו לארץ אבותינו היתה חזקה וקיבל תמיד בחיבה ויקר את פני נציגי המדינה, הדתיים והחילוניים. ציוניותו הבלתי-רשמית היתה "מובנת מאליה" ויסודה במסורת היהדות ושרשיה.

אף עבודת-המחקר של ד"ר בלקין צומצמה בגלל ענייניה התכופים של ישיבה-אוניברסיטה, שדרשו טיפול ער ומתמיד. פלא הוא שלמרות העול הקשה שרבץ עליו קבע עתים לעיון וחקר. במחקריו שפירסם באנגלית ובעברית (ב"חורב", "תלפיות", "סורא" ו"הגות"; וכן גם בספרי היובל לכבוד אברהם ווייס, שמואל ק. מירסקי, צבי וולפסון ויבל"ח יהושע פינקל), גילה לא רק בקיאות עצומה במקורותינו ובספרות הנרחבה על תורתו של פילון, אלא גם כשרון ניתוח חד ומעמיק. כבר במחקריו שהספיק להוציא לאור, כגון "פילון ומסורה מדרשית ארץ-ישראלית"; "מקור קדום למדרשי חז"ל. מדרש שו"ת על בראשית ושמות לפילון האלכסנדרוני"; "מדרש השמות בפילון", לשאלת המקורות של פרשות פילון ועוד מופיע הרב ד"ר ש. בלקין כסולל דרך חדשה בציון מקומו של פילון כפרשן המקרא. אין ספק שאלה, מכתביו שהניח אחריו, יוסיפו כתר חכמה לכתר התורה והנשיאות שגידלו את שמו בעולם היהודי בכלל וביהדות אמריקה בפרט.

מחורש לחורש

הסורים מחדשים את המנדט של חיל-או"ם

ב-25 במאי קיבל מזכיר או"ם קורט וואלדהיים מידי אסאד את הארכת תקפו של המנדט של חיל או"ם בגולן לששה חדשים נוספים — ללא תמורה כלשהי מצד ישראל. אעפ"י שהסורים התכוונו להתמקח שוב כבנובמבר אשתקד ולהשיג "פרסים" ו"ויתורים" לא שיחקה להם השעה, משני טעמים: (א) מדיניותו של אסאד בלבנון נתקלת בהתנגדות גוברת והולכת בפנים סוריה ובייחוד בקרב הקצונה הסורית; (ב) המצב של מלחמת-האזרחים בלבנון מרצין והולך ואין הענינים מתפתחים כל עיקר כפי חפצו של הנשיא אסאד. אין קץ למספר שביתות-הנשק, ואין תיכילה למספר הקרבנות בכל יממה (מאה-מאתיים, לפחות) והמספר הכולל של החללים במלחמת אזרחים אומללה זו כבר עולה על עשרים אלף! המצב זה, שהסתבך בו אסאד שלא בטובתו אינו יכול להרשות לעצמו לפתוח חזית שניה בגבול הגולן נגד ישראל. אם היה זמן שאפשר היה להאמין לו כי יתחצף "לצאת לקרב לבדו" — בלי מצרים — שוב אין מאמינים לו. כי יעשה כן בתנאים הקיימים, וממילא היה נאלץ לוותר על "התנאים" שאינו יכול להשיגם.

בנובמבר, 1975, כאשר היה צורך לחדש את המנדט של כוח-או"ם בקו הסורי-ישראלי — דרשו הסורים מוואלדהיים ומוועצת הבטחון כי בתמורה בעד הארכת מנדט כוח-או"ם יוזמן נציג אש"ף לשיבות מועצת הבטחון הדנות בשאלות המזרח התיכון. הדיונים במועצה נסתיימו אמנם ב"ויתו", אך נוכחות אש"ף בישיבות אלה הושגה, וזה היה הישג מדיני רב לסוריה ולאש"ף כאחד. אולם עלינו לזכור כי אז היה זה "ירח הדבש" ביחסי סוריה ואש"ף, ואסאד גיהל אז מו"מ עם עראפאת בדבר הקמת "פיקוד משותף". ואילו עכשיו — הסורים ואנשי "פתאח" של עראפאת מזנבים אלו באלו וקוטלים אלו את אלו. אז — בנובמבר, 1975, — התהלל אסאד, כי הגיע לידי הסכם עם מלך הירדן ואף דיבר על מפקדה משותפת סורית-ירדנית, והצבא הסורי היה מאיים על קו הפרדת-הצבאות ומתמרן כאילו התכוון להתקפה כללית על צה"ל. נוסף על כל אלה היו שופרות התעמולה של אסאד משמיעים תרועות מלחמה ומוכיחים את סאדאת על פניו "על שנכנע לישראל ללא מחיר בהסכם סיני". בזמן ההוא קיוו הסורים גם כן, כי הרוסים לא יפריעו להם בתעלוליהם ולא עוד אלא שיסייעו בידם — נוכח התרחקותה של מצרים מהם.

אף על פי כן לא נבהלה ישראל גם אז מאיומי סוריה ומתביעותיה ורה"מ רבין הודיע, כי לא יוותר ולא יסכים לשום תנאים סוריים, כי עצם חוזה הפרדת-האש מחייב את סוריה לקיים את כוח או"ם בקו, והרחקתו — פירושה: הפרת החוזה. אך דא עקא, שדמשק לא הציגה את דרישותיה לישראל כי אם — לוואלדהיים ולמועצת-הבטחון, והללו היו מוכנים להתרצות בפני אסאד ולשלם את המחיר האשפ"י הנ"ל לסורים.

כך היה המצב בנובמבר 1975. ואולם במאי 1976 נשתנו פני הדברים! ואלדהיים אץ לדמשק כדרכו, ושמע מפי אסאד תביעות לכינוס ועידת ז'נבה, ואולם כשביקש ואלדהיים לסור גם לירושלים, במהלך המו"מ על כוח-או"ם בצפון הוסבר לו, כי הביקור אינו רצוי לישראל משום בחינה, וכי ישראל לא תהא מוכנה ללכת לז'נבה, בלחצו של אסאד, כי אם אך ורק — לפי תנאי זימון הועידה, כפי שנקבעו מראש ע"י מועצת הבטחון בהתאם להחלטותיה.

בו בזמן הודיעה ישראל, כי היא מסכימה, כמובן, לחידוש המנדט של כוח-א"ם בצפון, שהוצב שם במאי, 1974, היינו: לפני שנתיים ימים. אולם, השגריר חיים הרצוג אמר בגלוי ובמפורש לקורט ואלדהיים, כי סוריה לא תצליח לנקוט כלפי ישראל מעשי סחטנות, וישראל לא תסכים לשום תנאים פוליטיים חדשים מצדה של סוריה תמורת הארכת תוקפו של כוח-א"ם בצפון. ואמנם, כן היה. השגריר הרצוג גילה סוד עובדתי כשקבע: "הסורים זקוקים לכוח-א"ם בצפון לא פחות מן הישראלים!".

אבל בעצם ניתן לומר, כי אילו מועצת הבטחון וד"ר ואלדהיים הראו קצת תקיפות ו"איוון" בנובמבר, 1975, לא היו צריכים גם אז להיכנע לאסאד ולהזמין נציג אש"ף לדינוי מועצת הבטחון, רק משום שהלה רוצה בכך ושואף להוכיח, שהוא (ולא סאדאת) הוא הגדול בפטריוטים הערבים בין מדינאי המזרח התיכון. עוד באוקטובר, 1975, הצהיר זוהיר מוחסין, מפקד ארגון-הטרור "אצאעיקה" הסורי, כי לדעתו יחדשו הסורים את המנדט של כוח-א"ם שוב ושוב, כל ששה חודשים, כל עוד יהיה זה בהתאם להאינטרס הסורי להשאיר את העניינים בצפון במצב של קפאון צבאי. מוחסין אמר זאת "לסוכנות יו. פי. אי." האמריקנית שהעירה מציודה, כי רוב הדיפלומטים בדמשק דעתם כדעת מוחסין, משום שהם סבורים, כי אין זה לפי כוחה של סוריה להיכנס למלחמה נגד ישראל יחידה בתנאים הקיימים.

ואם בנובמבר, 1975, כך במאי, 1976, על אחת כמה וכמה: הצרה הלבנונית הפכה בשביל סוריה לצרה כפולה — מבית ומחוץ. מכאן ההסבר לריסוק תיאבונם של הסורים, החל מהנשיא אסאד וכלה במנהיגי ה"בעת", המפלגה הסורית השולטת, אשר אסאד טוען, שאינו אלא שולט בשמה ומכוחה ואינו דן יחיד.

גם ארה"ב וגם חברי ארגון א"ם יכלו ללמוד הרבה מהתנהגותה זו של סוריה. הם יכלו ללמוד, כי הדרך "לעשות עסקים" עם הסורים ועם יתר מדינות ערב היא: לא להיכנע לסחטנותן ולאומיהן. ברור שכל עוד רוב עמי ארגון א"ם יסרבו ללכת בדרך זו ויבחרו לכרוע ברך לאילי-הנפט, ואילו סקרנטון, ראש משלחת ארה"ב בא"ם, יקונן מר על ההתנחלות הישראלית בגדה; אף יטען, למדיניות מאוזנת יותר" לצד הערבים — לא ילמדו הערבים לקח ולא ירסנו תביעותיהם, בפרט שהם משוכנעים שאמריקה חוששת מפני אמברגו חדש על הנפט הערבי.

גי'מי קארטר צועד לקראת מינויו כמועמד הדימוקרטים לנשיא

כששימש רה"מ יצחק רבין כשגריר ישראל בארה"ב, וסר לאחד מביקוריו לאטלנטה, בירת המושל גי'מי קארטר, פגש את המושל ונתן לו במתנה ספר על "מלחמת ששת הימים". אמר קארטר לרבין:

"אתה יודע? יש בינינו דמיון רב ואנו יכולים להיטיב להבין זה את זה. גדלנו על רקע חקלאי, כעובדי אדמה. שנינו נאלצנו לעזוב את עבודת האדמה, כדי להגן על ארצותינו כהילים-לוחמים ושנינו פנינו מחיי הצבא אל — החיים הפוליטיים. לך אוכל להגיד, כי בעייתכם היא: כיצד לשמור על פירות הנצחון ולעשות כל מה שאפשר כדי שפירות אלה לא ילכו לאיבוד!".

דברים אלה אמר גי'מי קארטר לפני שנים אחדות, וייתכן שעדיין לא חשב אז כלל על מועמדות לנשיאות ארה"ב, אבל כבר אז הביע אהדה רבה לישראל. והיה זה דווקא בזמן שואשינגטון לא היתה נדיבת לב מדי לגבי ישראל, שהרי המליץ על אמברגו נגד ישראל בנידון משלוחי נשק, וכבר נגרמו לישראל קשיים בשל כך. (ידועה "תכנית רוג'רט" על נסיגה ישראלית טוטאלית כמעט מהשטחים הכבושים, תכנית שלא בוטלה אך "הושמה במקרה" במזכירות-המדינה). עמדתו של קארטר אז היתה ברורה ומוחלטת. הוא שלח מברק לנשיא ניקסון וביקשו להפסיק איומיו על "ישראל, ידידתנו הגדולה במזרח התיכון, שיש לעזור לה ללא הסתייגות. אפילו אימי-סרק יחלישו אותה במאבקה הצודק!". באסיפות יהודיות רבות באטלנטה הופיע לא פעם ותמך בכל עת בישראל הדינאמית ובעלת-בריתה המצויינת של ארה"ב.

במסע הבחירות הראשונות לנשיאות שהתנהל ע"י קארטר על פני רחבי ארה"ב בהצלחה מדהימה, אמר לא פעם, כי הוא — "תומך בישראל", "לא יבגוד בישראל" ויעמוד לימינה.

הכתב הישראלי דוב גולדשטיין שוחח עם משה גלבוע, לשעבר קונסול ישראל בג'ורג'יה, שמסר לו על חוטיידידות של כמה שנים שטווה עם המושל קארטר בזמן שהותו של גלבוע בארה"ב וגם על ביקוריו של המושל בארץ.

פעם אחרי שיחה ארוכה עם קצין צה"ל בכיר, שאמר לו שמבחינה צבאית הכל בסדר, העיר קארטר לגלבוע: "הוא (הקצין הישראלי) אמר לי שהכל בסדר... היהרו מאד מפני האופטימיות הזאת, היא מסוכנת ופוגעת בוהירות, בעירנות ובדריכות. טבעי הדבר שקציני צבא מאמינים בכוחו של צבאם, אבל אין להיתפס להפרזה ולהמעיט בערכו של האויב (היה זה לפני מלחמת יום-הכיפורים!). למדנו פרשה עגומה זו בווייטנאם. — הוסיף — אל תחזרו על הטעות שטעינו!".

הוא גם לא גרס את ריבוי הנואמים והנאומים בועידה הכלכלית שנערכה אז בישראל ואמר: "תשעה נאומים בערב אחד — ללא שום בשורה על יצוא ופיתוח, יש לכם מוחות גאוניים — אל תבזבו אותם רק על נאומים!".

כשראה שבוגרי קורס קציני צה"ל מקבלים בסיום תנ"ך ו"עזוי" אמר: זהו התיאום הנפלא אצלכם — אמונה וכוה. אם תאבדו אחד משני אלה — לא תוכלו להתקיים.

קשה שלא להסכים לחלוטין לדבריו של קארטר על הנושאים דלעיל וקשה לפקפק בידידות הנאמנה של האיש בטרם הגיעו לנשיאות. משה גלבוע, המכיר אותו היטב מאמין שיהיה נשיא מצויין לכשיבחר — גם לארה"ב וגם לישראל. אין לנו אלא לקבל את התרשמותו המבוססת ואת מסקנותיו כמשקיף פוליטי בעל נסיון וידיד-איש המיטיב להכירו מקרוב ושוחח אתו על בעיות שונות ורבות ובכללן בעיית יחסי ישראל-ערב ובעיות פיתוחה של ישראל החקלאית והתעשייתית.

ראוי לציין כאן, כי ב"נאום ההכתרה" שלו כמושל ג'ורג'יה הקדיש ג'ימי קארטר מלים חמות לישראל, במידה שאינה מצוייה כליכך בדרום ארה"ב. הוא אמר, בין השאר:

"ישראל היא דוגמה מאלפת בשביל ג'ורג'יה בשאלות קידום הפרט, פיתוח התעשייה והחקלאות, קליטת אנשים חדשים ואמונה בכוחה!".

מוקדם עדיין להתנבא מי מהשניים פורד או קארטר, ינצח בבחירות — לאחר שיוצגו כמועמדים של שתי המפלגות בועידותיהן הקיץ. כמה אירועים עלולים להתארע, שיהפכו את קערת החישובים של מומחי-המישאלים על פיה. אין לשכוח גם כן שהנשיא הנוכחי, ג'רי פורד, תמך בעניין הישראלי שנים רבות בקונגרס, ורק מיום שנכנס לעובי "העיסקה" עם סאדאת נטעה אולי לחשוב שאפשר לרכוש את ידידות הערבים (בלי לבגוד בישראל). הוא עשה זאת בעיקר בעצת ד"ר קיסינג'ר, ומחשש-יתר כלפי האמבארגו של נפט. במשאלים האחרונים נמסר, כי גם בבדיקות השוואתיות של פורד וקארטר — כרגע אין קארטר נופל מפורד במשיכת קולות, ולפעמים הוא אף עולה עליו. יש הזוקפים זאת לזכות קסמו האישי של קארטר (בלע"ז Carter), ויש האומרים, כי הבוחר האמריקני — רוצה ב"פנים חדשות". על כל פנים, עוד רבות ההפתעות העלולות להתרחש עד יום הבחירות והכרעתן.

בינתיים עלינו לעקוב יפה-יפה אחרי שני המועמדים, נאומיהם והצהרותיהם במאבקי-בחירות מרתק זה, אשר ממנו תוצאות הרוח-גורל.

י. מישאל

הדים ובני הדים

„אורות“ שני, ישראל בן-עמי טען כי אי-התנחלות ביהודה ושומרון מרתיעה יהודים רבים בתפוצות מלעלות לארץ. אלי רוזנפלד ממושב בני דרור סיפר כי בעבר היה איש השומר הצעיר ומפ"ם. הוא ציין שתמיד לחמנו בשלטון האנגלי שאסר להקים ישובים יהודיים באזורים מסויימים בארץ, והוסיף: „אילו היופ נוצר מצב מוזר כאשר הממשלה לוחמת בהתיישבות זו הפעם הראשונה מאז הבילויים“.

וזה לעומת זה. בעוד שהשמאל היש-ראלי הפגין נגד „גוש אמונים“ כסכנה לדמוקרטיה של ישראל, הפגינו הפלשתינאים ואוהדיהם בקופנהאגן. הסיסמה שלהם היתה: מדינה פלשתי-נאית דמוקרטית. בכרוזים שהפיצו דרשו לא שיחרור „שטחים כבושים“, אלא „חיסול המדינה הציונית אשר נוסדה ב-15 במאי, 1948“, ובכללה — ודאי גם חיסולן של התנחלויות מפ"ם...

כינום לתקנתה של הלשון

העברית.

בבית אגרון בירושלים התקיים בסוף החודש האחרון כינוס של מחנכים, מורים וחוקרים מטעם המחלקה להכשרת מפקחים על הוראת הלשון העברית במשרד החינוך והתרבות, נושא הכינוס היה: „מה משמעותה של הוראת הלשון העברית בבית-הספר“.

בכינוס התריע פרופ' עוזי אורנן על הזלזול הגובר והולך בלשון העברית לא רק בפי העם, אלא גם בפי מנהיגי ישראל ואנשי התקשורת.

פרופ' אורנן סובר, שאין צורך להקנות בבתי-הספר ידע לשוני טכני, אלא לטפח את ההכרה הלשונית והגאה בלשונו הלאומית. הוא עמד על הפער בין העברית המדוברת לבין זו הכתוב בה. הפער זה חייב להצטמצם, שכן „במצב הפוליטי שלנו — חיים ומוות ביד הלשון“.

„גוש אמונים“, קדום והפלשתינאים הישראליים. —

כשאדם יהודי בחוץ-לארץ קורא את העתונות הישראלית, הוא עומד ותמה על גלי השיטנה והנאצה שהשמאל וה„יונים“ למיניהם ממטירים על קבור צת „גוש אמונים“.

אחרי כל התלונות והקובלנות על התנדפות הרוח החלוצי של הנוער הישראלי, קמה תנועת-נוער המסורה בכל גפשה ומאודה לערכים הלאומיים-הדתיים של עם ישראל והמאמינה בנצח ישראל ובשלימות ארץ אבותינו. היא רואה את יהודה ושומרון כחלק מנחלת הקדומים שלנו ומסרבת לוותר עליהן.

החטא „הקדמון“ של „גוש אמונים“ בעיני השמאל וה„יונים“ הוא נקודת-ההתנחלות קדום בלב השומרון. בין מגני „גוש אמונים“ גם המספרים עמוס עוז וא. ב. יהושע, והאחרון הגדיל בה-טחותיו נגד התנועה ה„מסוכנת“ הזאת. בעצרת שנערכה בככר מלכי ישראל בתל אביב נגד ההתנחלות בקדום שי-אורגנה על-ידי מפ"ם וקבוצות שמאל ליות נישאו כרזות, וביניהן „גוש-אמור גים — סכנה לדמוקרטיה של ישראל“; „השלום ביטחון — ההתנחלות מלח-מה“ — כאילו לפני קדום לא ניסו הערבים להחריב את מדינת ישראל. בעצרת תקף חברי-הכנסת ומחבר „ארץ-הצבי“ — אריה אליאב, בחריפות את גוש אמונים. הוא ציין כי „הרב לוינגר (העומד בראש הישוב בחברון) וחבריו אימצו את האימרה, הבא להרגך — השם להורגו, וזרקו אל פח האשפה את הרעיונות של שלום ואחוות עמים... כנגד קיטרוגי המתנגדים לגוש אמור גים, יצאו כמה מאנשי ההתיישבות העובדת התומכים במתנחלי קדום, וביניהם אורי בר-און ממושב אורות, שכינה את מתנגדי ההתנחלות בשומרון „קצרי-ראי וחסרי מעוף וחזון“. חבר

וועדה שהחליטה להעניק את פרס ישראל לבמאי — מרדכי קירשנבאום בעל התכנית "ניקוי ראש" — הוכיחה: "בגרות רוחנית, ליבראלית אוניברסלית, רוחב אפקים, תבונה תרבותית, אומץ לב, העזה, רגישות דמוקרטית, פתיחות רעיונית, עמקות מחשבה, אינטלקט חריף, הומור מעודן, הסתכלות חודרת, טעם אמנותי מעולה ותפישה חינוכית יוצרת ומקפת".

יעקב בן-דב קובע, שהפרס מגיע דווקא לאלהו ליבוביץ עצמו עבור כושר "ביטוי נפלא" ...

ח. ל.

יושב-ראש המזכירות הפדגוגית ב- משרד החינוך והתרבות, עמנואל יפה, קבל על כך, שהמורים בכל מקצועות ההוראה, אינם רואים עוד כאחד מתפקידיהם המרכזיים בהקניית לשון עברית נכונה לתלמידים. הוא הדגיש, כי יש להילחם בנטייה להפוך את הוראת הלשון לענין טכני בלבד.

"למי מגיע הפרס?" (ישראל). —

בשם זה הופיע מכתב למערכת "הארץ" (5.13.76) מאת יעקב בן דוב. במכתב הזה הוא מביא דברי אליהו ליבוביץ ("הארץ", 4.28), שכתב שה-

סיפור אחד — שלוש אידיאולוגיות / סוף מעמוד 199

29. תיזה זאת ראוייה למחקר נפרד שיעשה במסגרת אחרת.
30. שלושה גורמים אלה באים לידי הרמוניה ביצירות רבות משל פרידריך שילה, כמו אצל רומנטיקאים אחרים, אלא ששילר השפיע על הספרות העברית בתקופת ההשכלה (ראו את אחריה) השפעה עצומה.

ביבליוגרפיה:

- א1. ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף, "סיפורי זכרון", כתבי יוסף בן-גוריון (ברדיצ'בסקי), ספורים, דביר, תל-אביב תש"ך—1960, קלט—קנג.
- ב1. ———, "קלונמוס ונעמי", שם, קצו—רד.
- א2. גורדון, יהודה ליב, "רחמי אם", כתבי י. ל. גורדון (פרוזה), דביר, ת"א תש"ך, צט—קד.
- ב2. ———, "הקיצה עמי", כתבי י. ל. גורדון (שירה), דביר, ת"א תש"ך, יו.
- א3. גלבוץ, מנוחה, "נגם ברי" — מבנה ומשמעות, בצרון, לה, חוב' א (301), תשד"ח חשון, ניויורק תשל"ג—1972, 12—20.
- ב3. ———, "בין ריאליות לרומאנטיקה", הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1975.
4. מגולסון, משה, "ירושלים", מסדה—לגבולם, תל-אביב תש"ו. עברית — ש. הרברג.
- א5. סמולנסקין, פרץ, "יללת דרוח", כל כתבי פרץ בן משה סמולנסקי, עלי חמד, כרך ט, הוצאת מ' קאצנעלענבאגען, ווילנא תרס"א, 33—42.
- ב5. ———, מאמרים, א. הוצאת "קרן סמולנסקין, ירושלים, ירושלים תרפ"ה.
- א6. פרישמן, דוד, "כתבים נבחרים", תושיה, ורשה תרס"ה, חלק ג'ד, ספר גשי.
- ב6. ———, "מכתבים על דבר הספרות", מרכז, ורשה תרע"ד, כרך א1.
- ג6. ———, "ביום הכפורים", מרכז, ורשה תרע"ד, כרך ז, 7—47.
- ד6. ———, אגרות, נערכו על-ידי א. ר. מלאכי, ניויורק תרפ"ז.
- א7. קלוזנר, יוסף, "הסטוריה של הספרות העברית החדשה", ירושלים 1960, כרך א.
- ב7. ———, "הסטוריה של הספרות העברית החדשה", ירושלים 1963, כרך ז, 301—467.
8. קריב, אברהם, "עטרה ליושנה", דביר, תל-אביב 1956.
9. קריין, ד. ס. "מושג העלילה", בתוך "דרכים לעיון ברומן", על-פי מבחר של רוברט סקולס, דגה, תל-אביב (ללא ציון שנה). עברית: שמשון ענבל, 134—144.

ידיעות

פרסי ישראל לשנת תשל"ו

הפרס לקליטת עלייה הוענק לרבקה גובר וליעקב מימון; לבלשנות ערבית ומזרחנות — לפרופ' גבריאל בר, ראש המכון ללימודי אסיה ואפריקה על מחקריו החשובים בהיסטוריה החברתית והכלכלית של המזרח התיכון, ולסגן-אלוף עזרא מני, מחיל המודיעין של צה"ל על תרומתו המיוחדת ללקסיקון גרפיה הערבית; תרומה מיוחדת לטובת החברה והמדינה — לשמחה הולצברג ולד"ר עזרא קורין; בטכנולוגיה והנדסה שימושית — לפרופ' יוסף רום בעד פיתוח מנהרות הרוח העל-קוליות שלהן שימוש רב ומגוון בתחומי הביטחון ובתעשייה; ספרות תורנית — להרב א. י. וואלדינברג — על ספריו בהלכה: שאלות ותשובות; "שבתת הים", הון בבעיות ההלכתיות הקשורות בספנות, ו"הלכות המדינה", ג' חלקים; סלחיוניה — למרדכי קירשנבאום, שהפיק סידרות "לא הכל עובר" ו"גיטוי ראש". הפרס האחרון עורר סולמוס וקיסרוג על הביקורת החד-צדדית ומשוחזת שלו כלפי אישי החברה והמדינה בארץ.

פרס ישראל — לרבקה גובר

ביום העצמות שעבר, כ"ח למדינת ישראל, הוענק לרבקה גובר פרס ישראל על מעשיה למען המדינה.

רבקה ומרדכי גובר הם הורי שני האחים אפרים וצבי, שנפלו, הראשון לפני קום המדינה והאחרון בימים הראשונים למלחמת העצמאות, כשהוא בן י"ז וכשהתחיל כבר לגלות את כשרונותיו הספרותיים המבטיחים. רבקה ומרדכי גובר עזבו את מחלם בכפר ורבורג והתיישבו בחבל לכיש על מנת לעזור למתיישבים החדשים, רובם מארצות-המזרח ולסייע להם בקליטתם. גברת גובר חיברה את הספרים "אם הבנים" (זכה בפרס אהרונר-ביץ); "על משואות לכיש" (זכה בפרס חיים גרינברג); ספר האחים (מעובדו של בני גובר, אפרים וצבי ז"ל); "רק שביל" — מאמרי בקורת והערכה ו"אלה תולדות כפר אחים" — סיפורים מוקלטים של מתיישבי

כפראחים. הספר "משואות לכיש" תורגם לשבע שפות: אנגלית, צרפתית, גרמנית, ספרדית, רוסית, יפנית ורומנית.

תואר "יקיר ירושלים" לד"ר ישראל גולדשטיין ואריה ליפשיץ

שנים עשר אורחיי בירת ישראל זכו בתואר "יקיר ירושלים" שהוענק להם בטקס חגיגי בנוכחות נשיא המדינה, פרופ' אפרים קציר, וביניהם ד"ר ישראל גולדשטיין, מי שהיה נשיא ההסתדרות הציונית, הקונגרס היהודי, הקרן הקיימת לישראל באמריקה ועוד. ד"ר גולדשטיין שימש במשך הרבה שנים רב בקהילת "עדת ישרון" בניו-יורק. בשנת 1960 השתקע בירושלים. על שמו נקראים ביהכ"ס בקריית האוניברסיטה וחזת הנוער הציונית בדרום העיר.

אריה ליפשיץ פירסם דברי ביקורת וסיפורים. בין ספריו: "אורי צבי גרינברג משורר אדנות האומה", קובץ סיפורים "אדון לטורלו" ועוד, וכן גם ערך קבצים וכתבי-עת ספרותיים. בשנים האחרונות נבחר יו"ר אגודת הסופרים בירושלים. א. ל. משתתף מזמן לזמן ב"בצרון".

יובל הרב אהרן בן-ציון שורין

לפני זמן-מה מלאו שלושים שנה לעבודתו העתונאית של המחנך והסופר, הרב אהרן בן-ציון שורין. במאמריו בעתון "פאָר ווערסט" הוא מגיב על שאלות ההלכה ובעיות היהדות בכלל — תורת ישראל ומדינת ישראל, החינוך, אישים וספרים ועוד. הרב שורין נחן בכשרון והסברה ובחוש עתונאי חי וער. במאמריו שהוא מפרסם בקביעות בעתון הצליח לפרש לקורא הבינוני, העממי והמשכיל, ערכי יהדות ותרבות ישראל בשום שכל, כשהוא מגלה בהם את המאור שביהדות ואת "הפרודות הבריאות" שבמחשבת ישראל. הרב שורין נולד בעיירה ריטובה בליטא. בן למשפחת רבנים, סגן תורה בעניויו בשיבות טלו ופוניבו' ולאחר מכן ביישיבת לומזה בפתח-תקוה. את השכלתו הגבוהה קיבל ביישיבה אוניברסיטה. לאחר שסיים את לימודיו שימש ברבנות ובהוראה וזה כבר

מעין מרדכי, או לקסיקון בועיר-אנפני, של הספרות העברית החדשה וספר-עזר לכל מי שנוקק לה.

כמה שנים שהוא מכהן כפרופיסור במכללת שטרן.

הרב שורין פירסם ספר בשם "קשת גבורים" שבו הוא מתאר דמויות של גדולי עמנו בעבר ובהווה שתרמו תרומה רבה לתורה ולחכמה והעשירו את אוצרות היהדות בימינו כהרב קוק, החפץ חיים, הרב איסר זלמן מלצר, החזון איש, ר' חיים הלר, הרב דוב רבל ועוד.

בין ספרים חדשים

משה אונגרפלד: "במעגלי יצירה"

בהוצאת "עם הספר" הופיעו שני כרכים של מבחר מסותיו של הסופר והביבליוגרף, משה אונגרפלד: במעגלי יצירה, הוגים משוררים, מספרים ומסאים. מר אונגרפלד כינס בכרכים האלה לפי סדר אלף-ביתי קציעי מאמרים המספרים על פעולתם של סופרים, אנשי רוח, חכמים וגדולי ישראל, רובם מדור התחייה ומן התקופה החדשה ומיעוטם מן הדורות הקודמים (ר' דוד הנגיד, ר' משה אלישיב, אליהו בן אמזלג ועוד). המחבר מתאר את דמותם ומעריך את יצירתם. הספר משמש

אנתולוגיה של פיוטי יוון, אנאטוליה והבאלקאנים
מ א ת
יהודה ליב וינברגר
הספר יצא לאור ע"י היברו יוניון קולג' פרס, בסיוע קרן לואיס ומינה אפשטיין של האקדמיה האמריקנית לחכמת ישראל.
הממכר הראשי הוא:
University of Alabama Press
P.O. BOX 2877
University, Alabama 35486
מחיר הספר: \$15.00

מיטב ברכותינו ואיחולינו הלבביים לחברנו וידידנו היקר, המשורר והמסאי
ד"ר אברהם מרתאן
בקבלו תואר דוקטור לפילוסופיה בספרות עברית מטעם אוניברסיטת דרופסי מי יתן ותתרום תרומה רבה לספרותנו העברית
ד"ר משה טשרנוביץ
חיים וזחה ליה
גבריאל פרייל
לעמית
ד"ר אברהם מרתאן
מבכירי המשוררים העבריים באמריקה וממשתתפי "ניב" ברכות נאמנות עם הכרתו בתואר דוקטור לפילוסופיה בספרות עברית באוניברסיטת דרופסי
משה פלאי
אוניברסיטת קורנל, איתקה, נ. י.

ISRAEL
Burials and American Disinterments
ש"מ שאלואתו
announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed funeral director in the U.S. able to effect
Transfer to Israel within the same day
Har Hazeitim Har Hamenuchot
And all Cemeteries in Israel
RIVERSIDE also is available as the
Sole agent for Sanhadrea Cemetery
RIVERSIDE only can offer this service:
Enroute to Israel within the same day
• Strict adherence to Halacha and Minhagim.
• Arrangements made during lifetime with no obligation.
• Chapel secured in any community.
RIVERSIDE
Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors
MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600
BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000
BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300
FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100
And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800
Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.
Solomon Shoulson/Andrew Fier

Published Monthly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), 1141 Broadway, New York, N.Y. 10001 (except January-February, April-May, October-November, when published Bi-Monthly, and March, July and August when not published), Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Editor; Dr. Gabriel Preil, Special Editor. Subscription, payable in advance, \$9.00 per year; foreign \$10.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

למען יאריכונו ימיו...

ה"בצרון" לשנתו ה"ז"...

הירחון נוסד על-ידי רב צעיר ז"ל בשנת תרצ"ט ומאז נצטרפו חוברת לחוברת וכרך לכרך עד שהגיע לכרך הס"ז.

מפעלו של החכם, מבוני המדע העברי בלשוננו, חי וקיים. מאז יסודו ליוו אותו עד הנה קוראים נאמנים, שמצפים מאז לכל חוברת חדשה—למאמרים, ולמתקרים, לסיפורים ולשירים, למסות, לביקורת ולדברי המחשבה המופיעים ב"בצרון".

הנחלת ה"בצרון" והמערכת עמדו על משמר הירחון ובמסירות נפש ממש הביאוהו עד הנה — בעזרת הותמו, ידידי ותומכיו הנאמנים מן היום הראשון להופעתו עד הנה.

לזכרון נצח

כל אדם מבקש להנחיל לדור הבא את הערכים היקרים ללבו. לשוננו וספרותנו — כלי היצירה העברית לכל גילוייה — הן ערכי היסוד של רוחנו. כל אחד מאתנו חייב לתרום את חלקו לשמירתם והתמדת קיומם והתפתחותם. ומכיוון שענינו לעתיד — טוב שיזכרו ידידינו הוותיקים, לאחר הבטחת יקיריהם, להעלות את זכרון ה"בצרון" בצוואותיהם. אין סיפק גדול מזה מהכרה זו, שלאחר אורך ימים ושנים, יהא שם קשור במפעל שיוסיף לתרום להעשרת ערכי רוחנו העברים בתפוצת אמריקה.

ת ה י ל ת - נ צ ח

למשורר אפרים א. ליפיצקי והסופר שלמה דמשק ז"ל

שהפרישו מעזבונם הדל וציוו סכומים מסויימים להחזקתו של ה"בצרון"

ירושות ל"בצרון"

ידידינו וקוראינו שיואלו לזכור את ה"בצרון"

בצוואתם, יכולים לצרף נוסח הודעה זה:

I give and bequeath the sum of \$..... to Bitzaron, Inc.,
for the advancement of Hebrew culture.

BITZARON

1141 BROADWAY, NEW YORK, N.Y. 10001

See Europe on your way to Tel Aviv.

Israel is a long way off so it makes sense to make a stop on your way to Tel Aviv. And there's no better place to stop than in the heart of Europe—Frankfurt, Germany. You can rest, relax, shop, do a little business or rent a car and do some sightseeing in Europe's most beautiful scenery: the Rhine Valley, the Black Forest, the majestic Alps.

Lufthansa's fast comfortable jets leave from New York, Boston, Philadelphia, Chicago, Los Angeles and Anchorage. If you prefer kosher meals, please order them when you make your reservation. Call your travel agent or Lufthansa German Airlines.

Lufthansa
German Airlines

680 Fifth Avenue, 52 Broadway,
New York, N.Y. 10019—Tel.: (212) 357-8400